

Anul al V-lea. N-rele 1-2.

Ianuar-Februar 1919.

279849

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

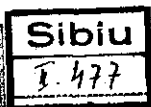
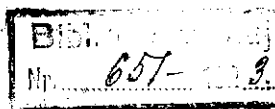
PUBLICATĂ

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”

1919

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —
PUBLICATĂ de N. IORGA CU CONCURSUL MAI MULȚOR SPECIALIȘTI

O CARTE DE JUDECATĂ A LUI VASILE-VODĂ LUPU¹

I.

Boierii înșirați în acest document ni sînt toți cunoscuți : primii doi sînt dintre sfetnicii de samă a lui Vasile-Vodă. Toma Stolnicul e Toma Cantacuzino, înrudit prin alianță cu Voevodul, și care în toate Divanurile acestei Domnii are un loc de frunte². Tot astfel și Lupul Prăjescul, pe care îl găsim, de altfel, și sub Moise Movilă³. Cei patru cari urmează, se află în timpul lui Vasile Lupu mai mult printre boierii «cari întregesc Divanul»; de și Cehan Vornicul și Gheorghe Roșca au fost, în 1633, rînduiți de Moise Movilă să prinză pe Vornicul Vasile Lupu, care fugia văzîndu-și uneltirile descoperite, totuși sînt pomeniți și în hrisoavele noului stăpîn⁴. Innainte însă, rolul lor a fost mai însemnat: Cehan e acela care-l «suduie foarte tare» pe Batiște Vevelli, cînd veneticul aduce țerii vestea temutei Domnii a lui Alexandru Iliăș, prietenul Grecilor⁵. Cît privește pe Gheorghe Arapul și pe Pătrașcu Boul, numele lor se întîmpină mai rar în urcele vremii⁶. Iurașcu Bașotă, prin Cantacuzinești, s'ar apropia de neamul soției lui Vasile-Vodă; situația ciștigată supt

¹ V. n-l preced. nt, pp. 149—51.

² Vel Sluger în 1637, Ghibănescu, *Divanurile domnești*, în „Arhiva”, a. XXII, p. 45. V. și *Surete și Izvoade*, III, p. 6 (doc. din 15 Februar 1638).

³ În 1633; Ghibănescu, *ibid.*, XXVI, p. 228 supt Vasile Lupu de multe ori.

⁴ *Ibid.* V. și *Boierii Moldovei*, în „Uricarul”, XVIII, p. 477 și 503. Pentru Cehan Vornicul, cf. Miron Costin, *Letopisește*, I, pp. 292, 293, 298. Pentru Gheorghe Roșca, v. Ghibănescu, *o. c.*, XXVI, pp. 225, 228; XXVII, p. 46 și urm.

⁵ Miron Costin, p. 292.

⁶ Gheorghe Arapul: biv Clucer în 1638; Ghibănescu, *ibid.*, p. 46. Pătrașcu Boul e Vel Spătar în 1630, supt Alexandru-Vodă și în 1631, supt Moise Movilă (*ibid.*, XXVI, p. 185-6).

alți Domni și-o menține și acum¹. Ghianghia Logofătul e una din cele mai însemnate figuri de boieri ale acestei d'întăiu jumătăți din veacul al XVII-lea, de la 1616, aproape fără întrerupere, a slujit pe toți Domnii cari s'au urcat în Scaunul țerii². Vije-liile care i-au măturat stăpînii nu l-au putut clinti din loc. Supt Gașpar Gratiani, era dus mereu cu «trebile țerii la Curtea leșească»; dar, dacă alții au plătit cu capul partea ce-o avuseră în nesocotitul războiului pornit de acest urmaș politic al lui Despot Heraclide, el, Ionașcu Ghianghia a scăpat și s'a strecurat în Divanul înlocuitorului.

De multe ori i-a fost aproape ceasul peirii: cînd Turcii tăiară, la Stambul, pe nefericitul Miron Barnovschi, era printre boierii închiși cari-și așteptau sfîrșitul «cu zilele a mîină»³. Chiar Vasile Lupu, la suirea lui în Scaun, era să cmoare pe «cinele acesta bătrîn»; dar îl iertă⁴. Și astfel, scăpat din grele primejdii, bătrîn și bolnav⁵ iea parte la judecata pricinii lui Hasan Celebi.

Costin Postelnicul represintă aici un element de opoziție. Acest boier, tatăl marelui cronicar⁶, a ajuns în slujbă supt Radu Mihnea Vodă. De atunci a fost, în mai multe rînduri, Postelnic și Hatman, iar în timpul mării răscoale sfîrșite tot de Vornicul Lupu cîntre Grecilor lui Alexandru Iliș, a căutat să mijlocească între boieri și Vodă, și a propus Domnului pribeag împăcarea, dar fără a izbuti⁷. Supt Moise Moghilă era la putere, iar, cînd, urzelile de la Țarigrad i-au surpat stăpînirea, a trecut la Leși cu Domnul mazilit⁸. Și, de cînd domnește Vasile-Vodă Lupu, numele lui nu se mai află în cînstitul Divan⁹. Retras, pe semne, la țară, își aduna amintirile, care, prin iscusita pană a fiului său, erau să se prefacă în neperitoare pagini de letopiseț.

¹ Biv Hatman în 1638 (*ibid.*, XXVII p. 46), pîrcălab de Roman, 1634 (*Uricarul*, XVIII, p. 489). Pentru legături de rudenie v. Ghibănescu, *o. c.*, XXVI, p. 292.

² *Ibid.*, pp. 100, 161 și urm. Cf. *Uricarul*, XVIII, pp. 452, 477.

³ Miron Costin, *Let.*, I, p. 298.

⁴ Iorga, *Noua Revistă Romîna*, I, p. 340, apud Ghibănescu, *o. c.*, XXVI, p. 284.

⁵ *Ibid.*, pp. 227-9.

⁶ *Ibid.*, p. 227. Postelnic al doilea în 1626, Hatman în 1638.

⁷ Miron Costin, I, p. 294.

⁸ *Ibid.*, p. 301.

⁹ Ghibănescu, *o. c.*, XXVI, XXVII, *passim*.

Pentru ce pricină se înșiră oare numele acestor oameni de samă? Chestia e destul de încurcată, și hotărîrea lui Vasile-Vodă resumă și isprăvește în acelaș timp un întreg șir de judecăți. Dacă examinăm elementele procesului în amănuntele lor, găsim într'adevăr următoarele :

Începutul și temelia întregii pricini-este împrumutul pe care Moise Movilă-Vodă îl cere Turcului Hasan-Celebi, «pentru treaba Domniei, și apoi să-i plătească Domnia». Dar, Domnul avînd cu datornicii turci, «mare strînsoare și silă»¹, s'a simțit nevoia unei «chizășii», unei garantări de plată ; și astfel nu e Vodă care primește de-a dreptul banii lui Celebi, ci boierii chizeși, ale căror nume urmează : Cehan Vornicul, Gheorghe Arapul, Pătrașcu Boul, Gheorghe Roșca, Ghianghia, Iurașco Bașotă și Costin Postelnicul. Cu un cuvînt, Divanul din 1633², căci e probabil că împrumutul s'a făcut în a doua Domnie a lui Moise-Vodă, care ține din Iulie 1633 la Aprilie 1634 ; altfel chestia n'ar ajunge, îndată, în Divanul lui Vasile Lupu, ci ar fi trebuit să treacă și prin alte Domnii³.

O parte din datorie s'a putut plăti, ciară șapte sute de lei n'au apucat să-i plătească, că s'au stricat Domnia lui Moiseiu-Vodă». Pent u acești bani, Hasan-Celebi, creditorul, «trage piră» înaintea noului stăpîn : întâiu că are «chizășii», garanți, și apoi pentru că împrumutul era al Domniei. Cum o spune d. Iorga : «Fiecare Voevođ scos din Scaun, fiecare mazil și fugar, lăsa însă moștenire înlocuitorului datoria lui neplătită, căci era un principiu recunoscut de drept că datoriile erau ale Domniei, și nu ale Domnului ; numai Turco-Grecii nu trebuiau să piardă nicio dată nimic⁴». Acest principiu se și aplică în cazul de față : i se face «giudeț», «ca să-i plătească chizașii banii» ; după cum se vede prezența garanților scutește Vistieria domnească de încurcătură. Nu însă și pe Celebi ; grăbit fiind de-a pleca la Țarigrad, cere o procură mai răpede. Dintre datornici nu erau

¹ Miron Costin, p. 299.

² Ghibănescu, o. c., XXVI, p. 228.

³ Întăia Domnie a lui Movilă e din April 1630 la Novembre 1631 (Iorga, *Gescheichte des rum. Volkes*, II, p. 536), între aceasta și a doua cîrmuire domnescă Alexandru Iliăș și Miron Barnovschi, iar după a doua stăpînire a lui Moise-Vodă vine Vasile Lupu.

⁴ *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 80.

de față decît bătrînul Ghianghia și Iurașcu Bașotă ; spre a da o și mai puternică asigurare Turcului, fac un zapis «numai de la dînșii», dar cu restricția : «iară, cînd va fi la plată, să plătească cu toții». Celebi¹ are deci de toate, afară de bani ; nemulțămît de atita tărăgăneală, «trage piră de iznoavă». De astă dată însă, chizeșii, oameni prevăzători, s'au făcut nevăzuți ; nu era lucru de nimic atunci să scoți din pungă 700 de lei ! Și totuși trebuie scoși, căci altfel va fi bucluc la Țarigrad, și nu va fi lesne de a găsi pe cineva care să împrumute Domniei. La această grea nevoie, Vodă chiamă în ajutor pe boierii săi, «credincioșii săi boieri», Toma Cantacuzino Stolnicul și Lupul Prăjescul Clucerul, cari erau de față, și-i pune să plătească buclucașului Hasan-Celebi banii pe cari îi cerea de atita vreme ; «și apoi să-și întoarcă de la ceilalți chizeași, ce se vor cădea părțile lor».

Oare cu aceasta s'a isprăvit ? Nu, căci tocmai aici începe încercătura. Ghianghia și Iurașcu Bașotă dăduseră zapis că ieau asupra lor datoria ; ei nu se puteau deci împotrivi plății, dar cerură, și cu dreptate, să se tragă la răspundere și ceilalți chizeși, după cum fusese prevăzut și în zapisul lor. Ceilalți, însă, lipsiseră în mod prudent de la Curte în cursul acestor desbateri ; iar acum veniră dirji la Divan pîrînd și împotrivindu-se hotărît la plată. Numai Costin Postelnicul nu era de față.

Vodă, în înțelepciunea lui, văzu însă ce se ascundea după atita îndrăzneală, și li făcu lege «să plătească cu toții acei bani, cari li sînt p cețile și iscălituri într'acel zapis», adăugînd cu drept cuvînt «că nu iaste mai vinovat Ghianghia Logofătul și Iurașcu Bașotă decît dînșii» ; iar, ca să fie și mai grea de clintit domneasca lui judecată, sili pe boieri să mărturisească singuri punîndu-i în fața jurămîntului «pre sfînta Evanghelie».

Și, atunci, acești oameni ai unei vremi de singe, de trădare și de viclenie, cari se furișaseră de atitea ori, la adăpostul minciunii și înșelării, prin multe încercări, nu putură totuși minți în fața crucii. «Rămaseră d'innaintea legii» — cu alte cuvinte, pierdură procesul, și-și plătiră părțile.

¹ Celebi e probabil un agent turc. Cf. un zapis din 1663, în care se vorbește de 320 de taleri, luați cu împrumut de la „Ală-Celebi Balgini (Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 141).

Iar Costin Postelnicul, care nici nu protestase, nici nu plătise, și care pe de-asupra era și rău văzut, urmă să-și vază «ocinele și viile» scoase la vânzare, «până să va plăti partea lui». O dovadă mai mult a valorii foarte mari a banilor în aceste vremuri, despre cari Miron Costin scria totuși mai târziu, cu dorul adinc ce-l are pentru trecutul fericit, omul în zile de restriște: «Că, de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atunce au fost. Plină țara leșească, voui zice, de aur, la care prea acele vremuri izvoră din Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miere, și aducea din acea țară tot aur și argint. Putea-voui zice că sărac nu se afla pre acele vremuri, — doar care nu-și vra să aibă¹». Ceia ce nu împiedeca vinderea «ocinelor și viilor» pentru a șeptea parte din 700 de lei.

Documentul are deci o îndoită — am putea spune: o întreită — valoare: din punct de vedere juridic, istoric și chiar economic. Odată ce ne-am lămurit asupra persoanelor ce ieau parte la acest act însemnat, ni rămîne să-l cercetăm ca hotărîre juridică și ca expedient financiar. În orice hrisov se oglindesc grijile, nevoile și gîndurile vremii; și, ca pe o oglindă credincioasă a trecutului, il vom supune unei atente cercetări.

D-l Tr. Ionașcu a binevoit a ni da, în privința importanței actului în materie de drept, notele care urmează.

II.

Statul (Domnia) contractează un împrumut dela particulari. În genere creditul Statului — posibilitatea de a contracta împrumuturi în condițiuni favorabile — depinde de putința lui de plată și de voința de a-și îndeplini obligațiunea, care se bazează pe buna organizare a finanțelor și mai ales pe sistemul de impozite (întru cît acestea servesc pentru amortisirea datoriei), cît și pe onestitatea și conștiința Guvernului. Statul este o vastă cooperațiune socială, întemeiată pe monopolul puterii de constrîngere, și ni presintă întreaga unitate națională în nesfîrșitul șir de generații trecute și viitoare, neputînd suferi nicio discontinuitate în existența lui juridică; — acesta contractează un împrumut; evident din punct de vedere juridic nu încapе discuție asupra valabili-

¹ Miron Costin, p. 310.

tății obligațiunii sale, dat fiind că el constituie o personalitate juridică. Așa încît, dacă o datorie contractată de o generație rămîne neacoperită, generațiile viitoare vor fi ele obligate a acoperi acea datorie; pentru a putea contracta împrumutul, Statul trebuie să ofere oarecare garanții, fie ele reale, fie personale.

În secolul al XIII-lea bancherii din orașele-republice din Nordul Italiei avansară Statului capitaluri contra unei rente anuale, sau viagere. În Germania garanțiile constau în amanetarea veniturilor, în cesiunea de imobile. Deci creditul, deși public, avea caracter privat. Această formă nedesvoltată a creditului public exista în Anglia și Olanda, și cu atît mai mult la Romîni, supț o formă și mai primitivă, căci datoriile publice — după cum arată documentul ce-l studiem — erau garantate prin cauciuni (fidejursorii), garanție personală.

Rățiunea contractului de garanție e pro țarea creditorului contra insolvabilității (cînd pasivul întrece activul) debitorului, fie că siguranța rezultă din obligațiunea unei alte persoane, care se obligă către creditor a plăti în locul debitorului principal, fie că ea rezultă din bunurile debitorului, afectate în masă sau izolat, tocmai pentru această siguranță. În primul cas, avem garanție personală, în al doilea cas, reală, care operează *erga omnes*. De altfel, încă din timpul Romanilor începuse această preferință: «Plus est cautionis in re quam in persona», care se manifestă și în vechea Franță: «mieux vaut gage en arche (coffre) que pleige (caution) en place»¹. Deci vedem că forma datoriei publice în timpul lui Vasile Lupu era cu totul rudimentară, întru cît ea se întemeia pe siguranțe personale (cauciunea, fidejusiunea).

Caractererele fidejusiunii. — Fidejusiunea e un contract prin care, fiind dat un creditor și un debitor, o terță persoană, care capătă denumirea de fidejutor, se angajează față de creditor să îndeplinească obligațiunea, dacă debitorul principal n'o satisface el însuși. Fidejusiunea e un contract unilateral, în sensul că numai fidejutorul e obligat către creditor, care nu-i dă nimic în schimb; e un contract accesoriu, întru cît nu are rățiune decît prin existența unei obligațiuni principale; nu poate avea alt obiect, sau mai întins, decît cel al obligațiuni principale, și nu poate fi făcut în condițiuni mai oneroase.

¹ A. Loysel, *Institutes coutumières*, Paris, 1845, No. 487.

Ceia ce ne interesează în documentul ce-l studiem, e soluțiunea ce o dă raporturilor dintre creditor și fidejutori, pe de o parte, și, pe de altă parte, soluțiunea raportului dintre fidejutori.

În ce privește raportul dintre fidejutori și debitorul principal, documentul îl trece sub tăcere, rămânând a ni explica această tăcere.

1. *Raporturile fidejutorului cu creditorul.* — Caracterul pur și simplu al o'ligațiunii fidejutorului e că poate fi urmărit de creditor înaintea debitorului principal. Însă, cum această situațiune ar fi excesiv de grea, legiuitorul de timpuriu a căutat să o atenueze, acordându-i beneficiul discuțiunii, care consistă în aceea că fidejutorul poate cere ca creditorul să se adreseze debitorului principal pentru a-l discuta: vinde bunurile, pînă la maximum de desinteresare a creditorului. Dar din cartea de judecată a lui Vasile Lupu rezultă lipsa acestui beneficiu de discuțiune, în legislație, și cu atit mai mult în jurisprudența acelor timpuri. Exact situația în care se găsea fidejutorul în formele cauțiunii romane: *sponsio* și *fidepromissio*.

În cas cînd sînt mai mulți fidejutori, obligațiunea lor e solidară. Totuși cu timpul s'a acordat beneficiul divisiunii, adecă datoria se divide între codebitorii accesorii (fidejutori). Acest beneficiu este clar soluționat în documentul ce studiem și plastic expus: «Să plătească cu toții acei bani, cari li sînt pecețile și iscăliturile în acel zăpis». Acest beneficiu operează pentru fidejursorii cari au garantat pe același debitor, și pentru aceiași datorie. Datoria trebuie împărțită între toți fidejursorii solvabili în ziua urmăririi¹.

1. *Raporturile între obligații accesorii (fidejutori).* — Cînd există mai mulți fidejutori, atunci cel care plătește are un recurs contra celorlalți, fiecare din ei putînd fi urmărit pentru porțiunea sa, întru cît aici iarăși operează divisiunea. Acest recurs se explică prin mecanismul subrogațiunii legale.

Aceste raporturi între coobligați formează obiectul principal al cărții de judecată a lui Vasile Lupu, care acordă acest recurs, subrogînd pe fidejutorul ce a plătit în drepturile creditorului¹; soluție juridică destul de înaintată.

¹ Aceasta rezultă din ultima frază a documentului: „iar pentru partea lui Costin Postelnicul, să aibă a-i vende de ale lui, veri ocine, veri vii, veri ce vor găsi, pînă se va plăti partea lui“.

3. *Raporturile dintre fidejutori și debitorul principal.* — Fidejutorul, angajându-se pentru un altul, trebuie să aibă necesarmente un recurs, fie o acțiune personală (*actio mandati* sau *actio negotiorum gestorum*), fie prin subrogațiune legală.

Totuși documentul nu spune nimic în ce privește felul cum vor fi desinteresați fidejutorii, pe cari același document îi obligă să plătească datoria, fiecare pentru partea sa (beneficiul divisiunii), dar cărora același document nu li permite să ceară, ca debitorul principal (Domnia, Statul) să fie obligat a-și executa contractul. Din tot complexul documentului rezultă principiul: *Fidejutorii codebitori so idari in raporturile lor cu debitorul principal, rămânind ca pentru raportul ei să se aplice mecanismul subrogațiunii legale sau recursul prin o acțiune personală, iar pentru raportul dintre fidejutori și creditor să se aplice principiul divisiunii — care exclude solidaritatea —, dar beneficiul discuțiunii nu (ceia ce implică solidaritatea); așa că acest din urmă raport e quasi-solidar, în sensul că fidejutorii vor putea fi urmăriți înaintea debitorului principal, însă numai pentru partea sa fiecare, și nu in solidum.*

Odată această concluzie fixată, să vedem care pot fi cauzele care au determinat pe juriștii timpului să considere raportul dintre fidejutori liberatorie chiar față de aceștia, cînd debitorul este însă și Statul. În istoria datoriei publice¹ a evului mediu, găsim ca principiu al creditului public creditul personal al principelui, așa că nu se avea în vedere starea financiară a Statului la acordare de credit, ci persoana principelui, și acest fapt se explică de altfel prin viața de Stat puțin dezvoltată de pe acel timp. Nu Statul se credita, ci principele, și anume cu atît mai ușor, cu cît el se bucura de încredere personală. Și atunci, dacă punem în legătură această mentalitate a timpului cu documentul lui Vasile Lupu — care nu soluționează raportul dintre fidejutori, pe cari-i obligă să plătească datoria, și debitorul principal (Domnia și în special Moise-Vodă), deci consideră acest raport ca solidar, neadmițînd mecanismul subrogațiunii legale, pentru că fidejutorii să poată urmări pe debitorul principal —, atunci ni putem explica rigiditatea acestui principiu nejuridic, tot mai prin această menta-

¹ G. Kohn, *System der Finanzwirtschaft*, p. 670, precum și E. Bachini, *Principii del credito privato e pubblico*, și E. Baumstark, *Über Staatsschulden und Staatspapiere*.

litate, care consideră datoria publică ca datorie personală, și în speța noastră ca datorie a lui Moise-Vodă¹. Intru cât Moise-Vodă nu mai este pe tron, Vasile Lupu, în hotărîrea ce o dă, nu se consideră nici el, și nici Domnia — Statul — ca personalitate distinctă — obligat a plăti datoria contractată de predecesorul său în numele Domniei, tocmai fiindcă e considerată acea datorie ca personală lui Moise-Vodă, care, nefiind față, trece obligațiunea fidejursorilor săi, condamnați prin hotărîre să plătească, fără a avea vre-un recurs în contra Domniei, debitorul principal, pentru a fi despăgubiți.

Ca încheiere vom spune: în timpul lui Vasile Lupu, creditul public se basă pe siguranțe personale — fidejusiune —, iar situația fidejursorilor variază după raportul juridic:

a) Pentru raportul juridic dintre fidejursori se aplică beneficiul divisiunii și mecanismul subrogațiunii legale.

b) Pentru raportul dintre fidejursori și creditor, se aplică numai beneficiul divisiunii, cel al discuțiunii fiind inadmis, din cauză că datoria e considerată ca personală Domnitorului.

Pentru raportul dintre fidejursori și debitorul principal nicio reglementare, intru cât, datoria fiind considerată ca personală, nu era nicio necesitate juridică, căci în acest cas se aplică dreptul comun: lipsind debitorul principal (Moise-Vodă), fidejursorii sînt obligați a plăti fiecare partea sa.

¹ Totuși acest lucru, care apare atît de clar în documentul ce studiem, nu exclude ca datoria să fie considerată în fapt ca a Domniei, dat fiind raportul de putere ce exista între Turci și Romîni. Ceia ce înseamnă că, dacă datoria era considerată ca a Domniei, apoi această considerare era limitată numai în sfera raporturilor internaționale — despre care se poate vorbi într-o măsură oarecare chiar în raporturile de la Stat suzeran la Stat vasal —, și asta mulțumită raportului real de putere ce exista între State; însă, în ce privește soluționarea diferitelor raporturi, pe care le comporta fidejusiunea, — raporturi esențialmente de drept privat (care scapă influenței Statului suzeran) — datoria ca principiu juridic era considerată ca personală Domnitorului: aceasta — o repet — în sfera dreptului privat. De altfel cred că acesta e și sensul frizei d-lui N. Iorga: „Fiecare Voevod, scos din Scaun, fiecare mazil și fugar lăsa moștenire înlocuitorului datoria neplătită, căci era un principiu recunoscut că datoriile erau ale Domniei și nu alte Domnului; *Turco-Grecii nu trebuiau să piardă niciodată nimic*“ (*Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 80).

III.

Aceasta întru cît privește starea de drept. Trecem acum la starea de fapt, căci această carte de judecată a unei chestiuni financiare dă prilej la interesante constatări.

În aceste vremuri grele ale haraciului, ale tributului pe care ceaușii poruncitori îl cereau în fiecare an fără întârziere, Voevozii aveau mereu nevoie de o Vistierie plină.

Numiți sau îngăduiți de Poartă, vremelnica lor stăpînire trebuia cumpărată și mereu statornicită cu grele sume de bani; dar haraciul singur era o povară istovitoare: Constantin Mavrocordat se vede păgubaș cu 100.000 de lei — o avere întregă — fiindcă Turcii i-au socotit plata a trei haraciuri drept unul și jumătate¹.

Dar peșcheșurile, darurile către nenumărații dregători, de la Vizir la Balgi-bașa! «Cumplita și nesățioasa lăcomie a păgînilor», de care într'una vorbesc letopisețele, sîlia pe Domn să împrumute mereu de la cămătarii Tarigradului, după cum Moise-Vodă împrumută de la Hasan-Celebi; la fiecare schimbare de Domnie, Scaunul țerii ajunsesc să fie scos la mezat. Și, cu cît se schimbau mai iute, cu cît se «înnoiau» mai răpede Domnii, cu atîta pacostea era mai mare. «Iară dintru acea mazilie d'întăiu a Ducăi-Vodă», scrie Miron Costin, «s'au tîmplat trei înnoituri de Domnii: una, la Beligrad, a Dabijii-Vodă; după care neplinind anul, au murit Dabija-Vodă; altă Domnie, tot într'acel an, Domnia d'întăiu a Ducăi-Vodă; a treia Domnie, a lui Ilieș-Vodă, cu mare risipă». Deci trei Domnii, cîte 500 sau 600 de pungi la înnoituri tot într'un an, cum au putut fi bine²?

Cu trecerea vremii, cerințele stăpînitorilor tot mai lacomi se făcuseră mai mari: o scurtă privire asupra creșterii tributului lămurește aceasta deplin. În Moldova, supt Petru Rareș, se plătesc 10.000 de ducați în 1532, 12.000 în 1541. La 1561, supt Despot, se cer 30.000, iar în timpul nefericitului Petru Șchiopul haraciul trece chiar de această sumă.

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, pp. 585-6.

² *Letopisețe* I, p. 312. Cf. *Letopisețul Țerii Moldovii*, ed. Giurescu, pp. 56-7. Faptul are loc între Septembrie 1665 și Maiu 1666.

În Țara-Românească rămâne în de obște cam de 60.000 de ducați, dar orice prilej e bine venit pentru a-l spori.

La 1568, trecerea unor locuitori de peste Dunăre în Muntenia e un pretext pentru mărirea haraciului: sporului populației îi corespunde și un spor al birului, cu 400.000 de aspri¹.

Și obiceiul trimeterii banilor la Constantinopole se schimbă.

Drumurile Balcanului sînt așa de nesigure: e prea lesne a aduna o ceată de hoți, care să pîndească trecerea caraulor haraciului, și să readucă pe furiș în țară bogăția ce ieșise fățiș prin altă parte.

Une ori păzitorii nu erau de bună credință; prea mare era ispita atîtor pungi încredințate lacomilor mîni. Astfel Mircea-Vodă Ciobanul are multe supărări și scrie pîrgarilor Sibiului că a aflat în zidurile lor pe un vrăjmaș, Radu al lui Tudor, care i-a adus mult năcaz: «Drept aceia dau de știre domniilor voastre, cînd a fost Mare-Logofăt, Domnia Mea i-am dat în mîinile lui aspri gata 150.000, ca să-i depună la Ocnă, să scot haraciul domnului nostru, cînstitului Impărat. Dar el a fost fugit peste munți cu acei aspri. Drept aceia rog pe domnia voastră să-mi țineți lege dreaptă, și să-mi plătească asprii, sau să prindeți pe vrăjmaș, căci asprii sînt din haraciul domnului nostru cînstitul Impărat²».

Nu e deci mirare că mai târziu, cînd războaiele cu creștinii făcură mai poruncitoare nevoia de bani, Poarta se hotărî să scurteze drumul primejdios și să culeagă birul chiar la marginea țerii. În ce privește Moldova, se știe că «birul țerii era legat la Tighinea și la Cetatea-Albă³».

Lucrurile mergeau pînă acolo, încît «veniau ienicerii la bir», «și pînă cu hangerele săriau la boieri». Numai Radu Mihnea, al cărui credit la Impărăție pare a fi fost fără margini, «care n'au mai avut nici mai înainte de dînsul», «nici pre urmă alt Domn», izbuti să reiea vechea datină a trimiterii banilor la Țarigrad. Era însă numai o excepție, și Voevozii cari urmară, mai puțin norocoși, și cu mai mică vază, fură nevoiți să «lege» birul iar la cetățile de graniță.

¹ Iorga, *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 77-8.

² 12 Decembre (fără veleat), ca 1550 sau 1553; St. Nicolaeșcu, *Doc. Slavo-Romîne*, pp. 78-9.

³ Miron Costin, I, p. 287.

Nu e deci de mirare că, în fața acestor grozave nevoi, unii Voevozi, mai slabi sau mai miloși, nu voiau să ducă asupra țerii năpasta unor noi cheltuieli, și preferau rătăcirea pe drumurile amare ale pribegiei, unei astfel de răspunderi. Așa făcu Petru Șchiopul, cel blind «ca matca fă ă ac»: când Turcii, «pre obiceiul lor neastimpărat de lăcomie», îi cerură mai mult decât tributul îndătinat, el nu voi să ieie asupra-și «blestemul țerii», și porni în bejenie spre depărtata țară nemțească¹. Tot astfel își isprăvi harnica domnie și Miron Bărnovschi: pentru patruzeci de pungi de bani ce i-au cerut «Vizirul», el plecă la Leși, «ferind țara de obicei», de și boierii îi cereau să rămâie, fie chiar și cu dările noi. «Deci», scrie cronicarul, «se cunoaște că acești Domni au fost maice drepte țerii, iară nu maștehe, când, pentru obiceiul să nu se facă în zilele lor cu greul țerii, Domniile și-au lăsat, și asuprelile țerii n'au primit să fie de la dinșii².» Decit totdeauna se găsia unul mai lacom de putere, care primia stăpînirea și cu prețul acesta.

Alții, mai îndrjiți sau mai puternici, se împotriviau fățiș, răsculindu-se. Să nu se uite cuvintele cu care Ion-Vodă cel Cumplit a ridicat tot norodul Moldovei împotriva asupririi: «Și au strins țara; către care cu multe cuvinte blinde se ruga... și li arăta nesațul Turcilor și lăcomia lor..., zicind că Turcii toate schimbările le fac pentru mizdă (mită), de-i îngreuiază ca să-i sărăcească și să-i slăbească; și li arăta cum poate de lesne să depărteze mina Turcului de dinșii, de vor vrea și ei... Iară despre sine să nu-l fie ca pre un vrăjmaș, ci ca un prieten și părinte; iară, de au făcut ceva innalt-giosul, tot pentru Turci au făcut, să li între în voie, și să-i împle, și nu i-au putut sătura; deci, pre cît l-au cunoscut cu rău, să-l cunoască mai mult în folosul lor³.»

Era o stare de lucruri foarte apăsătoare, care ridica la glasul Voevodului răzvrătit poporul împotriva nenumăratelor oști ale semilunii. Dar nu toți aveau îndrăzneala și vitejia să innalte steagul răsbunător al răscoalei. Cei mai mulți, de voie sau de nevoie, păziau legile stăpînitorilor și se siliau să deie tot ce li se cerea.

¹ Ureche p. 238.

² Miron Costin, *ibid.*, p. 290.

³ Ureche, p. 225.

Dar chiar acei Voevozi cari se răsculau împotriva asuprelui, a stoarcerii bogățiilor țerii, chiar și acei cari își puneau nădejdea în ajutorul creștinilor, nu scăpau de greaua sarcină a plății. Erau oști care trebuiau înarmate, duse la luptă, lefegii străini de plătit în fiecare lună. Tragice sînt socotelile Vistieriei lui Mihai Viteazul; oameni are țara destui, dar pentru armele noi și oștenii încercați trebuie mereu bani, bani gata. Desnădăjduit scrie Radu Vodă Șerban cinstitului Împărat de la Viena: «Și să ni trimeți îndurător vre-o sumă de bani chiar acuma, pentru ca oștenii noștri cari sînt încă în țară, să nu fie siliți a pleca de prea multă neplată, cu paguba cea mare a acestei țeri nenorocite»¹.

Chiar și mazilii, cari, din cuiburile lor de pribegii, cereau ajutorul vecinilor spre a se întoarce, nu scăpau de greutatea cheltuielii. E doar însuși Moise Movilă acela care făgăduiește lui Stanislav Koniecpolski, castelanul Cracoviei, o mie de galbeni, o sută de boi și treisprezece butoaie de vin pe an, de-l va ajuta să se întoarcă în Scaunul țerii².

Supuși sau răzvrățiți, plecați în fața Porții sau pribegi prin țeri creștine, nevoia de bani îi urmăria pe toți de o potrivă. «Și avuția ta niciodată să nu lipsească de lingă tine», scria Neagoe-Vodă Basarab³. Dar, pentru așa mari nevoi, averea personală a Domnului nu ajungea nici pe departe.

Trebuiau deci alte mijloace ca să iasă din «strînsoare», ca Vistieria să poată face față greutăților de tot felul.

Frau, firește, dările, care se puteau spori: s'a întrebuințat des acest sistem — cel mai simplu, pare-se. Printre multele cazuri cunoscute, mai caracteristice sînt cumplitele dabile din vremea lui Aron-Vodă, în Moldova. «Fiind om fără suflet», scrie Vornicul Ureche, «căci umbla și alții pentru Domnia țerii, el pre toți i au umplut cu bani, luînd bani cu camătă de la Turci... Mai apoi, văzînd că de datornici nu se va putea plăti, au izvodit să iea de

¹ Scrisoare din 14 Sept. 1602, în Hurmuzaki, *Doc.*, IV, p. 319. Cf. Iorga, *Scrisori Domnești*, p. 132. Pentru Mihai Viteazul, v. Giurescu, *Legătura lui Mihai Viteazul*, și Xenopol, *Istoria lui Mihai Viteazul*, passim.

² Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, vol. II, p. 611. Scrisoare din 30 Sept. 1634.

³ *Încălturi*, ed. N. Iorga, p. 221.

tot omul, cîți și sînt în toată țara, cîte un bou ; și au trimis în toată țara Turci de strîngeau și luau a cui aflau în sat»¹.

Tot astfel, în Muntenia, și ușuratele Petru Cercel, care găsisese că fîgăduirea unui dar de 200.000 de ducăți Vizirului era «adevăratul leac pentru îndestularea poftelor nesățioase a acestui bolnav»². Urmările nu întîrzie. Abia a ajuns în Scaunul Țerii Românești, și cronica înseamnă cu amărăciune : «Au pus birul (Curții) foarte mare, și au scos în țară goștină de oi»³. Într'un letopisetz moldovenesc din veacul al XVIII-lea, găsit mai de curînd, este și un fel de pomelnic al Voevozelor Moldovei, cu însemnarea scurtă a dărilor puse de fiecare ; de la Ștefan Lăcustă, nevrednicul urmaș a lui Petru Rareș, și de la care povara stăpînirii turcești apasă asupra țerii, numele Domnilor e însoțit de formule în felul acestora : «tare au îngreuiat țara cu dăjdiile» ; «s'au stors țara cu dăjdiile» sau «a impresurat țara cu dările»⁴.

E vădit că birul Porții, aducînd în fiecare an nevoia de bani gata, de numerar, făcea din chestiunea finanțelor Statului cea mai încurcată problemă. Și banii se găsiu așa rar în acele vremuri de restriște, de încălcări și prădăciuni, în nesiguranța obștească a zilei de mîine : sate întregi treceau în iobăgie, se vindeau vre-unui boier puternic, care binevoia cu acest preț să deie Vistieriei paralele pe care sătenii n'aveau de unde să le găsească ; și astfel din rodul sărac al unei munci chinuite și silnice, prin stoarcerea fără capăt a puterilor ei, țara plătia «innoiturile», schimbările de Domni : rezultatul cel mai sigur al urzelilor țesute cu atîta iscusință la Constantinopole. Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor.

Și haraciul trebuia plătit, în pungi numeroase de galbeni.

În asemenea împrejurări, era firesc ca Statul să facă apel la acei ce singuri puteau avea argintul sau aurul sclipitor, cu care se «ungea osia» celor puternici, cum spune vorba bătrînească. Dar acești bani, mult rîvniți, nu-i căpătau decît cei cari aveau

¹ Ureche, *ibid.*, p. 239.

² Raportul lui de Germigny către regele Henric al III-lea, din 26 Sept. 1579, în Hurmuzaki, *Doc., Supl.* I, I, p. 48.

³ Const. Căpitanul Filipescu, *Istoriile Domnilor Țerii-Românești*, ed. N. Iorga, p. 78.

⁴ *Compilații a diacului Ștefan Ticău*, din 1735, în Ghibănescu, *T. Codrescu*, I, pp. 903.

legături de negoț peste hotare, cu Ardealul, cu Leșii sau cu Țarigrădul—, negustori, cămătari sau chiar și boieri, ale căror întreprinderi comerciale ni sînt cunoscute, în ambele principate, din vremurile cele mai vechi ¹.

Cadrul restrîns al acestei lucrări nu ni îngăduie să ne întindem mult asupra chestiunii; totuși nu se poate trece cu vederea un document care aruncă o vie lumină asupra stării economice din trecut. E manifestul din 8 Novembre 1716 al generalului austriac Stainville contra lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, în momentul cînd trupele imperiale, în războiu cu Turcii, treceau granița Olteniei. Vodă rămăsese credincios Porții și închisese trecătorile din spre Ardeal, ceia ce făcu pe comandantul cătanelor împărătești să-și exprime supărarea în două pagini, scrise în nemțeasca stricată a vremii, amestec de latinisme și franțuzisme. Iată partea mai de seamă a acestei proclamații:

«Din pricina acestor trecători acum închise, arc de suferit mai mult Valahia, de oare ce prisosul de ale mîncării și alte mărturi, prin a căror vindere se aduceau mai înainte din Ardeal considerabile sume, a trebuit să rămîie, de nevoie, neschimbat în bani; și, cu toate că lipsa de numerar a sporit simțitor de atunci din această cauză, tofusi zisul Hospodar, fără să ție samă de nimic, a pus în țară mai multe biruri decît îi îngăduiau averile și puterile supușilor săi; și astfel, după ce țeranul de rînd a fost cu totul stors, după cum s'ar zice: chiar pînă la singe, s'a legat de boierime, și chiar de mănăstiri, încît prin cruda lui purtare (crudele Conduite) dări nesuferite și jafuri (Extorsionen) fără pildă, i-a îndirjit peste orice măsură; iar, firește, din această pricină, poporul apăsat neomeneste, în loc să fi fost ridicat și menținut într'o stare mai bună, măcar pentru împăcarea conștiinții, a fost împins la hotăriri extreme (zu extremen Resolutionen), și totul s'ar putea isprăvi prin desnădejde (Desperation) ².»

¹ Cf. Bogdan, *Releziunile Țerii-Românești cu Brașovul și Ungaria*, pp. 291, 295 etc.; Iorga, *Ist. Comerțului*, I, p. 155 și Nistor, *Handelsbeziehungen der Moldau* p. 75.

² Giurescu, *Material pentru Istoria Olteniei supt Austriaci*, I p. 51.

E de prisos să insistăm asupra părții politice a manifestului; se poate însă vedea că ideea de a se folosi de nenorociri lăuntrice și de nemulțumirile noastre, pentru intervenție, ocupație și anexare e veche. Intre manifestul lui Stainville din 1716 și părerile d-lui A. von Onciul din 1916, de

Din scrisul greoiu al generalului reiese însă destul de bine însemnătatea negoțului cu Ardealul-Mitteleuropa de atunci—pentru neîncetata nevoie de bani gata, de numerar, a Țerii-Românești. Legăturile boierimii cu pîrgarii Sibiului și Brașovului sînt cunoscută în de-ajuns spre a nu mai avea nevoie de a fi amintite, de asemenea și acele ale boierimii moldovene cu Bistrița și Liov.

Pe această cale: a exportului, de vite și produse naturale, a importului de bani ni se lămurește îngrămădirea în minile boierilor a unor averi bănești din ce în ce mai mari. Era deci firesc ca Statul să caute tot la ei și ajutorul bănesc de care avea nevoie.

În cazul care ne interesează aici mai de aproape, Moise-Vodă cere Divanului său numai garantarea unui împrumut; sînt însă alți Domni cari cer credincioșilor sfetnici, nu numai un zapis de «chizeșie», dar chiar banii de cari Visteria golită are nevoie. Interesantă e scrisoarea aceasta a lui Ștefan-Vodă Petriceicu către Gheorghe Catargiu Vornicul, cîteva luni după ce apucase Domnia, în zilele tulburi ale războiului între Leși și Turci: «Alta, pentru ciale patru pungi ce vor să se trimită cu Balgi-Bașea, de nu veți hi putut afla undeva niscareva bani cu datorie, am lăsat în casă ciale patru pungi ce ne-ai adus dumniata, iarăși luați cu datorie; deci să-i iai, să-i dai aciaa bani, și, apoi, cît va veni din bir la Visterie, bani, să-i și iai dumneta să-i pui la loc»¹.

În același răvaș se vorbește de greutatea strîngerii birului, de plata seimenilor, cari ser prea mult. E vădit lucru: cînd dările n'o scot la capăt, se recurge la dregătorii Măriei Sale. Tot de aceasta, se vorbește și în zapisul pe care boierii Moldovei, «mari și mici», îl dau lui Iordachi Ruset biv Vel Vornic, în Domnia d'întăiu a lui Nicolae Alexandru Voevod (Mavrocordat), la 15 Iulie 1714. Ei mărturisesc că au dat 10.000 de lei, fără «împrumute ce-au dat dumnealui, ca și alți boiari, în două rînduri, la Visteria; că și aceli 900 (*sic*) lei iarăși s'au dat în Visteria țării, de s'au dat bir și în bairamlic». Se certifică: «este datorია noastră și a țării», și se isprăvește cu următoarea hotărîre: «Pentru care

pildă (v. revista *Inner-Österreich*, pe 1917) este o strînsă legătură și o continuitate vrednică de luare aminte.

¹ Scrisoare din 23 Novembre 1672, în Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, IX, p. 167.

lucru ne-am apucat ca să i să plătească dumisale aceste 10.000 lei pe'ncetul din țară, ca să nu fie stînsă casa dumisale»¹.

Nu numai boierii ajung datornici, dar chiar și mănăstirile îmbogățite de daniile generațiilor evlavioase. Astfel printre documentele mănăstirii Argeș este un hrisov din 20 Martie 1553, în care se spune lămurit: «Apoi Doamna Despina a fost datoare 20.000 aspri mai sus zisei dumnezeiești mănăstiri, și a dat mai sus zișii Țigani de buna ei voie, ca să-i fie ocină și ohabă pentru acea datorie»². Tot așa în Moldova mănăstirea Pobrata primește două sate, Ilinița și Dracevița, de la Iancu-Vodă Sasul, iar călugării dau 100 de ducați, «cu cari am fost datori acelor Turci»³. Iar într'un act din 1649 a lui Vasile Lupu, în privința satului Podoleni al mănăstirii Tazlău, se pomenește de «Pătru-Vodă cel de apoi (Șchiopul), cînd au fost episcop Agafon, de postrig de Rîșga, și au dat cel părinte atuncea 30.000 de aspri la Pătru-Vodă, de i-au dat în treaba Țării»⁴.

Rămîne însă de văzut în ce chip știa Domnia să-și plătească datoriile; dacă ar fi să ne luăm numai după «giudețul» lui Vasile-Vodă, am putea avea în această privință foarte mari îndoieli. Intr'adevăr, faimosul zapis de chizășie silește pe boieri să plătească, dar nu și pe Domn să li întoarcă datoria. Adevăratul datornic pare a se desinteresa cu totul, lăsînd toată răspunderea să cadă pe garanți. E de sigur vorba de un cas special: să nu uităm că datoria nu se făcuse de Vasile Lupu, ci că era o neplăcută moștenire de la Voevodul mazil. Dacă ne mai gîndim că cea mai mare parte din boierii răspunzători erau dușmanii noii stăpîniri, înțelegem îndată că zapisul a fost pricina binevenită ca Statul să nu plătească nimic și boierii singuri să fie atinși; și se vede că prevăzătorii sfetnici bănuiau o astfel de lovitură cînd încercaseră să se lepede de orice îndatorire.

În de obște însă, lucrurile nu par a se fi petrecut în acest chip, și Domnul căuta să răsplătească slujba ce i se făcuse. Petriceicu-Vodă, în scrisoarea lui, dă voie Vornicului să-și oprească «cît va vini din bir». Dar lipsa de numerar împiedecă mai întotdeauna înapoierea banilor: trebuiau înlocuiți prin altceva. Și un șir

¹ Iorga, *Studii și Documente*, VI, pp. 417-8.

² St. Nicolescu, *Doc. Staro-Romîne*, p. 266.

³ Doc. din 23 August 1582, în Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 395.

⁴ Iorga, *ibid.*, IX, p. 75.

întreg de acte ni dovedește că se găsisse această compensație. În definitiv, cazul nu se deosebia mult de acel, mai obișnuit, al împrumuturilor între particulari. Debitorul care nu putea plăti în bani, își puna amanet moșia, pământul, sau îl ceda de-a binelea. Atunci mai toți aveau pământ; moșia era forma normală a averii: spre deosebire de vremile noastre, în care tocmai valoarea numerarului e mai mică. Era deci firesc ca pământul să fie și mijlocul normal de plată: avem chiar din timpul lui Vasile Lupu un text de lege în privința «celor ce vor lua ocine pentru datorii», în care se specifică: de vreme ce se va arăta «c'au mîncat roadă dentr'acia ocină mai mult de șapte ani, atuncea ca să socotească giudețul tot vinitul, ce va fi fost dentr'acia ocină, deci giuământate den tot să numere și să facă să fie capete, să se iușureadze den datorie»¹.

De multe ori însă amanetul ajungea stăpînire deplină, după cum rezultă din multe zapise², și după cum s'ar putea deduce și din alt cas vestit (din domeniul relațiilor internaționale): acela al Pocuției lui Alexandru-cel-Bun. Pe temeiul acestui drept au pornit atîtea expediții peste granițele Țării Leșești, de la Ștefan-cel-Mare la năvălirea ce duse oștile semețe ale lui Petru Rareș spre înfrîngerea de la Obertyn; căci la obîrșia stăpînirii moldovenești în aceste ținuturi era împrumutul de 1000 de «ianuini» de argint dați de Alexandru-Vodă Craiului Leșesc.

Tot astfel se potrivește deplin cu cele arătate mai sus următorul hrisov a lui Petru Șchiopul, dat la 20 August 1588: „...și am miluit Domnia Mea cu acele sate iarăși pe al nostru credincios și cinstit boiarin, jupîn Andrei Ghetman și părcălab Sucevei, pentru a lui slujbă ce a slujit Domniei Mele și țării Domniei Mele..., pentru că a dat Domniei Mele și 55.000 de aspri în treaba și în sarcina Domniei Mele»³.

Înainte de toate să observăm formula întrebuițată în acest

¹ „Carte romînească de învățătură“, în *Legi vechi românești*, ed. Longinescu și Patrognat, I, p. 5, par. 16.

² V. de pildă cel din 1 Sept. 1701, prin care „Alexandru ce au fost Postelnic-Mare în țara Moldovii“ cedează Băloșeștii pentru datorii (Iorga, *Stud. și Doc.*, VI, p. 149). Cf., în Muntenia, moșia Cornet cedată la 1625, pentru o datorie de „6 galbeni și 4 costande“ (Iorga, *o. c.*, XIV, p. 287), etc. Cf. *o. c.*, V, p. 9.

³ Ghibănescu, *Surete și Izvoale*, IX, p. 53.

act: e o danie, o «miluire». De aceia se și scriu cuvintele obișnuite în astfel de casuri, pe care le găsim în zeci de documente din vremea veche, mai cu samă în acelea ale lui Ștefan-cel-Mare¹.

E și vechea formulă: «pentru a lui dreaptă și credincioasă slujbă.. am miluit Domnia Mea», actul de bunăvoință al Domnului pentru supusul care l-a slujit cu credință. Cite odată se arăta anume și felul slujbei, o viteză făcută în vre-o luptă cu Tatarii, o apărare a Domnului în primejdie. Este și un caz curios în actul prin care Ieremia Movilă dă lui Cărăiman Mare-Păharnic trei sate, Vulpășești, Molovata și Țăpeni, numai pentru că «ni-a slujit nouă la cinstita Poartă și ni-a scos nouă de la cinstitul împărat 40.000 ughi gaibeni, și i-au trimis nouă cinstitul împărat să ni fie într'ajutor, când s'au rădicat acel lotru de Mihail Voevod cu Unguri și cu multe limbi asupra Domniei Mele» (e vorba de năvălirea lui Mihai Viteazul la 1600), «și toți acei bani s'au fost adus prin cîmpia Dașoviei, și ne au găsit pre noi cu acei bani în Țara Ladianscă²». Deci numai pentru drumul cei lung, cu primejdiosul ocol prin cîmpiile «Dașăului» — Oceaovul de mai tîrziu —, solul e răsplătit cu o danie bogată. E drept că mila Voevodului nu dăruia mai niciodată degeaba, fără ca acel milostivit să fi adus reale servicii.

În categoria de documente care ne privește, forma de miluire ascunde însă o datorie adevărată, o sumă de bani. Mai cu samă în Moldova găsim multe casuri asemănătoare.

Același Petru Șchiopul «miluiește» pe Postelnicul Andrei «pentru că a dat Domniei Mele pentru aceste vii și 6.000 aspri într'acea vreme, când țeara Domniei Mele era în cumpănă din partea acestor lotri de «Cazaci»³; iar diacul Pepelea se alege cu satul Dobovița, «de oare ce au făcut bine Vistieriei noastre, și ne-a ajutat cu 15.000 bani turcești, când Turcii s'au purtat rău cu noi, și a dat acești bani Turcilor spre ajutorul țerii noastre a Moldovii, când am fost pe nedreptul siliți să plătim acea mulțime de parale». E din 16 Mart 1591⁴; citeva luni mai tîrziu,

1. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 55

2 Două documente din 1602 și 1603. în Ghibănescu, *Ispisoace și rapise*, I, 2, pp 8 și 18.

3 St. Nicolaescu, *Doc. Slavo-Române*, p. 282, din 7 April 1575

4 Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 396.

Domnul, decît să fie silit a plăti din nou altă «mulțime», trecea granița spre a-și isprăvi zilele între străini — biet pribeag în țeri papistașe —, ceea ce arată că în astfel de împrumuturi era într'adevăr un mijloc de scăpare.

Mulți Voevozi recurg la asemenea ajutoare: Radu Mihnea dăruiește lui Condrea biv Cămăraș satul Șivița: «una pentru a lui dreaptă slujbă; alta că el au dat Domniei Mele și trei sute ughi roșii, de i-am dat acei bani în treaba țării, de unde am avut nevoie și trebuință»¹.

Ștefan Tomșa întărește Visternicenii, la 23 Iulie 1623, lui Mandachi Vel Vameș, care dăduse 600 de galbeni «la trebuința pămîntului» — formula nu prea variază². Dar Moise Movilă, cel cu «strîmtoarea», și «sila», ni se arată și aici incurcat în fel de fel de datorii. Pătrașcu Costin Spătarul primește cîteva sate «pentru a lui dreaptă slujbă, ci ni slujăști, și (mai cu seamă) ni-au dat bani gata, noi sutii di taleri buni»³. Pătrașco Bașotă, Mare-Vistiernic, e «miluit» cu siliștea Tortureștilor, «pentru a sa dreaptă și credincioasă slujbă către Domnia Mea, și pentru că a dat în Vistieria domnească două sute galbeni ungurești, cari bani s'au cheltuit cu merticul Turcilor balgii și cu alte nevoi ale țării»⁴. Aici cuvintele vagi: în trebuința pămîntului sau «a țerii» sînt înlocuite cu arătarea *de fapt* a nevoii: în acest cas, bani de dat stringătorilor de miere ai Padișahului.

În fine, o hîrtie cu data de 1639 are următoarea însemnare grecească: «Prin cel de față al meu zapis tac cunoscut eu, popa Grigore psaltul, ce-mi datorîă mie Moise Voevod, adecă 250 lei îmi dăduse, și hrisovul asupra moșiei Docolina, ca să fie în stăpînirea mea; dar, avînd asupra ei și dumnealui Comisul Furtună a face cu moșia, ne-am așezat și mi-a plătit mie dumnealui Comisul, și mai mult să nu am a cere nimic, nici de la Moise Voevod, nic' de la Furtună»⁵. Cum îl vedem din procesul lui Hasan Celebi, așa ni se arată nefericitul vlăstar al Movileștilor și în toate aceste pricini: veșnic incurcat, veșnic în căutarea banilor, și neputînd plăti o datorie fără a se izbi de alta mai veche.

¹ 30 Martie 1618. în Hașdeu, *Arhiva Ist.*, II, p. 191.

² Iorga, *o. c.*, V, p. 15.

³ *Ibid.*, p. 553: fără veleat.

⁴ Hașdeu, *o. c.*, I, 1, p. 112; 29 August 1631.

⁵ Ghibănescu, *Ispis. și Zap.*, II, 1, p. 186. Cf. Iorga, *St. și Do.* V, p. 26.

Cîte odată contribuția nu era numai bănească; slujba țerii cerea și alte ajutoare. Astfel Aron-Vodă, la 28 Martie 1594, hărăzia siliștea Zorilenii, pe apa Birladului, lui Toader Chiriac, Mare-Vameș, pentru că-i dăduse «șase cai buni în preț de 12.000 aspri pentru treaba țării, cînd au venit putere împărătească pînă la tîrgul Iașilor, cînd s'a rădicat acel lotru ce-i zicea Petru, asupra țării noastre, a Moldovii»¹. Postelnicul Arpintie Prăjescul primește siliștea Dădeștii de la Constantin Movilă, la 1611, pentru că dăduse «6 cai buni, prețluiți cu 120 ughi galbeni în treburile țerii; aceia s'au dat lui Ahmat-Pașa și Caraș-Mirzea, cînd au trecut în Țeara Muntenească cu oaste contra Radului-Vodă Șerban».

Alt hrisov din 1610 spune însă că «a dat 5.000 aspri, bani gata, în mina noastră»². Același Voevod dădea și lui Pătrașcu Logofăt siliștea Broștenii, pe Șomuzul-Mare, pentru că primise «patru cai buni, prețuiți drept două sute galbeni ungurești, și încă au mai dat și bani una sută și cincizeci galbeni ungurești», și se arată «că acești cai și bani s'au dat în trebuința țerii, în vreme cît țara noastră aceasta a Moldovii avea nevoie pentru ca să se facă pacea»³.

După dată trebuie să fie vorba de sfîrșitul luptelor lăuntrice cu Mihăilaș Movilă, văr și dușman al lui Constantin.

Am mai putea înșira încă o samă de hrisoave cu același conținut, de la mai mulți Voevozi, Ștefan Tomșa⁴, Radu Mihnea⁵, Miron Barnovschi⁶. Reținem totuși formula unei întăriri a lui Moise Movilă, în privința unei moșii date de Barnovschi lui Dumitru Buhuș: «care acea bucată de pămînt din hotarul Tîrgului-Frumos este a lui direaptă danie de slujire, și chiar de cumpărătură, pentr'aceia căci dat-a acelui Domn patru cai buni, prețluiți drept 140 ughi, bani buni, iar acei datu-i-a în treaba țării la cinstitul Han»⁷. E mai sinceră această formă, în care

¹ Iorga, *ibid.*, VI, p. 12. Întărire a lui Ieremia Movilă din 9 Iunie 1602; *ibid.*, p. 15.

² Ghibănescu, *Ispis. și Zapise*, I, 2, pp. 80, 86.

³ Codrescu, *Uricariul*, XVIII, p. 4, doc. din 28 Aprilie 1609. Întărire a lui Gapar-Vodă Gratiani la 13 Mart 1620; *ibid.*, XVI, p. 11.

⁴ Doc. din 12 Aprilie 1623, fn Iorga, *Stud. și Doc.*, V, p. 216.

⁵ 12 Martie 1617; *ibid.*, p. 397.

⁶ 21 Martie 1626, c. e., VI, p. 414.

⁷ Ghibănescu, *Sur. și Izv.*, II, p. 159, 8 Aprilie 1631.

achitarea unei datorii nu se mai ascunde după falnicile slove ale dărniceii domnești.

De observat iarăși că același număr de cai revine în toate aceste acte: patru, mult șase. Pare ca un fel de contribuție fixă, poate pentru serviciul solilor sau al curierilor domnești.

Până acum am avut a face aproape numai cu acte moldovenești; e curios că acest obicei, de-a împrumuta înlăuntrul țerii, acest expedient financiar care face din dregătorii Diyanului niște creditori ai Statului, se întâlnește mai rar în Țara-Românească.

Cunoaștem, într'adevăr, în Muntenia cazul pe care ni-l aminteste hrisovul lui Radu Șerban din 23 August 1605: puternicul și vestitul Ban Preda Buzescu primește satul domnesc Isbicenii pentru un împrumut făcut în timpuri grele lui Mihai Viteazul, după înfringerea din Gura Teleajenului: «... Și apoi, întru cea nevoie, răposatul Mihail Voevod n'a putut găsi de nicăieri să ia bani cu împrumutare, iar cinstitul dregător al Domniei Mele, Jupinul Preda, Marele-Ban, el a împrumutat pe Mihai Voevod cu 77.000 aspri; și încă datu-i-a și un cal bun. Și număratu-i-a banii atunci însuși Bărcan Vistierul¹.» Se pretinde chiar că Buzzeștii s'ar fi «răcit în timpul din urmă de către Domn tocmai din această cauză»¹.

Este însă ceva obștesc, o trăsătură comună, o constatare care rezultă, atât din cartea de judecată a lui Vasile-Vodă, cit și din toate documentele cunoscute pe care le-am înșirat aici: e covârșitoarea însemnătate a banilor, a numerariului, într'o epocă întreagă a trecutului nostru, — importanță care se vede în toate ramurile vieții de Stat.

Și rolul enorm al averii bănești determină până și precumpănirea clasei stăpînitoare: căci acestui factor economic își datorește boierimea desvoltarea și locul de frunte pe care l-a avut în trebile țerilor noastre timp de atâtea veacuri. E vrednic de toată luarea aminte faptul că toate casurile pe care le-am examinat sînt din veacul al XVI-lea — anume din anii din urmă și din secolul al XVII-lea. E și firesc: mijlocul financiar corespunde unei anumite nevoi, unei vremi anumite.

¹ St. Nicolaescu, *o. c.*, p. 307. Cf. Giurescu, *Legătura lui Mihai Viteazul*, în „*Analele Academiei Române*”, secția ist., XXXVII p. 511.

În timpurile mai vechi, cînd Voevodatele dintre Dunăre și munte păstrau o mai mare neatîrnare, cînd pămîntul strămoșesc nu era încărcat de zdrobitoarea povară a tributului impus de învingători, nevoile financiare ale Statului nu erau așa grabnice, nici așa mari. În orice cas, numerariul nu era neapărat trebuincios pentru îndestularea lor, iar plata în natură a birurilor o puteau face toate clasele sociale de-o potrivă: unde era trebuință de bani, Domnul, care era și cel mai bogat în țară, putea ajunge cu mijloacele lui.

Cu ivirea haraciului însă, întregul regim economic se schimbă: nevoia banilor precumpăni, și echilibrul se rupse în favoarea celor cari puteau dispune de ei. Cum spune d. Iorga: «Pentru îndeplinirea acestei sarcini veniau la noi cămătari, cari, nu numai că «înlesneau» — spre cel mai mare folos tot al lor, pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înnaintașilor lor, mazili sau fugari—, dar făceau și alte speculații din care folosia boierimea, care vindea ceară, miere, grîne, lemne. Astfel această clasă stăpînitoare, care după o dezvoltare de măcar două veacuri ajunsese în adevăr a reprezenta o clasă socială și economică, alcătuită din destule elemente naționale și unele străine, dispunea de un numerariu care s'ar fi căutat adesea în zădar prin căsuțele țerănești»¹.

Dar tocmai acest numerariu, care în de obște însemna o putere reală, putea ajunge pentru stăpînitorii lui și o primejdie. Asemenea bogății erau rîvnite de mulți. Unii Voevozi mai hotărîți, și cari se simțiau mai tari, căutau să descurce Vistieria într'un chip de sigur mai simplu, dar nu totdeauna fericit. Aveau nevoie de bani, boierii aveau parale; tăiau pe boieri și li luau averile, le confiscau, privind pe stăpînii avuțiilor rîvnite ca pe niște «hicleni». De multe ori, de altfel, era întemeiată această presupunere.

O scurtă răsfoire a cronicilor ajunge să ne convingă despre felul acesta de a proceda. În Muntenia, vorbind de Mihnea-Vodă cel Rău, de la 1508, cronicarul spune: «boierii îi omora, îi muncia, avuțiile le lua»².

¹ *Constatări Istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, în *Stud. și Doc.*, XVIII, p. 25.

² Const. Căpitanul Filipescu, *Istoriile Domnilor Țerii-Românești*, ed. N. Iorga, pp. 30-1.

Evlaviosul Neagoe Basarab, ctitor de biserici și dătător de sfaturi, pune mâna pe un boier care cutezase să tăgăduiască sfințenia cuviosului Nifon, ale cărui moaște se aduseseră în țară cu mare cinste. Dar nu se mulțumește să-i îndrepte credința greșită și rea, ci «*pentru avuția lui și domnească, să o spuie, l-au muncit foarte, pină l-au omorît*»¹. Ce să mai pomenim de cruntul Mircea Ciobanul, «*carele, viind în țară, după două săptămîni, lucrul cel mai d'întăiu acesta au făcut: au tăiat pre Coadă Vornicul, și pre frate-său Radul Comisul, și pre Dragul Stolnicul, și pre Stroe Spătarul, și pre Vintilă Comisul, și alții nenumiți, mancîndu-i întăiu pentru avuție, pină ce au dat ce au avut; decia i-au omorît*»².

Fiul lui, Alexandru, urmează părinteasca pildă, fiind și «sărac și lipsit de mijloace» — «*egenus atque inops*» —, după cum îl arată scrisorile vremii³. Și supt el se înșiră lungul pomelnic al Logofeților, Vistierilor, Stolnicilor și Vornicilor tăiați, pentru a se umplea pungile domnești, atît de goale⁴.

În Moldova vuiesc letopisețele de asemenea întîmplări; nu e de nevoie să mai amintim casurile, bine cunoscute, ale lui Ioncel-Cumplit sau lui Aron Tiranul.

De altfel, din vremuri vechi, averea trădătorilor, a «*hielenilor*» se putea lua în folosul Statului; principiul era însă aplicat într-o măsură cam prea largă. Astfel, de pildă, se întîmplă cu Hatmanul Șeptelici și cu Goia Postelnicul, cari puseseră la cale, în zbuciumul înfrîngerii de la 1621, uciderea lui Gașpar Grațiani.

Noul Domn, Alexandru Iliș, îi taie și li aruncă trupurile într-o ieșitoare: «*după spurcată faptă, scîrnăvă moarte*». Iar cronicarul adaogă: «*Și cu lege direaptă le-au făcut acea pedeapsă; numai munca ce au făcut femeilor lor, și mumei lui Șeptilici, pentru avuție, aceia au fost peste pravilă; că pre lege direaptă nice fecior pentru fapta tătine-său, nici tatăl pentru fapta feciorului de vîrstă nu-i platnic*»⁵.

¹ *Ibid.*, p. 39; v. și nota.

² *Ibid.*, pp. 60—1.

³ V. Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. XXI, precum și Iorga, *Contribuțiuni la Istoria Munteniei*, în „An. Ac. Rom.”, secția ist., XVIII, p. 9.

⁴ Miron Costin, *Let.* I, p. 276

Asemenea procese erau deci adesea un pretext pentru a se smulge bani, de la toți cei cari-i puteau avea, și ale căror legături cu vinovații puteau lămurii, dacă nu îndreptăți, o astfel de purtare. Dar pentru așa măsuri de teroare trebuia un Domn tare și bine sprijinit, fie în afară, fie chiar în lăuntru țerii.

Cei mai puțin energici sau lipsiți de putere preferau însă soluțiunea împrumuturilor, mai împovărătoare, dar mai pașnică. Luați une ori pe nepregătite în întâile zile ale unei Domnii noi, boierii erau totuși destul de tari ca să se apere și să-și răsbune.

De netăgăduit rămîne însă că, pe lângă primejdiile obișnuite tuturor stăpînitorilor de avuții, această stare era pentru boierime și de un mare folos:

S'a studiat și s'a dovedit cum din aceste împrejurări s'a ajuns la întinderea tot mai mare a iobăgiei, la mărirea continuă a moșiilor boierești. Țeranii, neputîndu-și plăti cîsla de bir, și-au răscumpărat sărăcia cu prețul libertății, și au ajuns cu trecerea vremii «rumînii» boierului care plătise pentru ei; desvoltarea acestui proces istoric a fost determinată — amănunțit și definitiv¹. Dar nu numai asupra formării marilor proprietăți a avut înrîurire această împrejurare. Dacă în cursul veacului al XVII-lea nobilimea și-a făcut un loc tot mai mare în cîrmuirea țerii și a putut rîvni tot mai mult la înlocuirea puterii domnești slăbite, adevărata ei armă a fost averea, avuția bănească.

Un Voevod înțelept, a cărui stăpînire fusese «Impărăție, nu Domnie sămănătoare», Radu Mihnea, zicea, cu experiența pe care i-o dădeau șese Domnii în ambele Principate: «De mare folos și cinste este Domniei și țerii boierinul înțelept și avut, că, dacă are Domnul cinci-șese boieri avuți, nice de o nevoie a țerii nu se teme». Și același cîrmuitor încercat, cînd avea de judecat o pricină în fața Divanului, își rostia hotărîrea după următoarele principii: «Hiecarele, cînd judecă pre un boier cu un curtean, ochii Domnului să hie spre boier, iară județul pre calea sa să meargă. Și așa, cînd se pîrește un curtean cu un țeran, mai de cinste sa hie curteanul, și la cuvînt, și la căutarea Domnului²...»

¹ Cf. Iorga, *Développement de la question rurale en Roumanie. Cf. Considérations autrichiennes sur l'Oltenie*, din 18 Iunie 1719, la cuvîntul „iobbagyones“, Iorga, *Stud. și Doc.*, V, p. 135.

² Miron Costin, *Let.*, I, pp. 286.

Aceste cuvinte, care stabilesc tot odată și despărțirea claselor, nu sînt, din nenorocire, decît conclusia logică a celor d'întăiu : «dreptatea» celui mai avut, adevă mai tare, și de ale cărui mijloace Statul se poate folosi mai mult.

«Sula de aur și zidul pătrunde» sună o veche zicătoare. Și mai mult prin sula de aur a împrumuturilor decît prin sabia singeroasă a răscoalelor a ajuns boierimea a fi, timp de mai bine de două veacuri, cu sau fără dreptate, stăpînă peste pămînt și oameni, clasa dominantă în toată puterea cuvîntului.

Gh. I. Brătianu.

Sfătuitoarul bizantin al lui Mihai Viteazul: Mitropolitul Dionisie Rali Paleolog

Se cunoaște marele rol pe care l-a jucat în Domnia lui Mihai Viteazul în Ardeal și în Moldova călugărul grec de neam mare, Rali după tată, Paleolog după mamă, Dionisie, Mitropolit de Tîrnova.

Relațiile lui cu Domnul Terii-Românești, de mult pornit la luptă contra Turcilor, încep în 1597: Mihai intervine la Patriarh ca să nu fie scos Dionisie¹. În 1598, la 12 și 13 Mart, acesta se îndreaptă către Domn prin cite o scrisoare grecească din care avem o versiune ungurească și una germană, amintind o corespondență mai veche. El asigură atunci pe Mihai că „aici toată creștinătatea e aplecată către Măria Sa“ și se scusă, față de muștrările Voevodului, că nu i-a dat sprijin cu fapta. A îndemnat pe cine a putut, a strîns măcar „ceva slujitori și cai“, — neavînd de cheltuială mai mult ca o mie de galbeni —; în casa lui Dedu la Rahova are pînă la o sută treizeci de măsuri de grîu pentru clipa cînd ostașii lui Mihai ar răsări în mijlocul Bulgarilor. Este și înțelegere cu Patriarhul de Constantinopol, care a fost douăzeci de zile la Dionisie, și „amîndoi am așteptat cu dor mare solia Măriei Tale, nu altfel, ci ca judecata cea de pe urmă“. Nu lăcomia de bani sau de daruri, ci conștiința-l face a se declara robul Domnului românesc, gata să-i fie

¹Hurmuzaki, III, pp. 519-20, no. LXXVI.

la îndemină la orice cas, cu atîta dorință ca el „să aibă un gînd bun față de dînsul“. Scrisoarea din 12 ca și cea din 13 se mîntuie cu întrebări despre legăturile stăpînului celui nou cu cel vechiu, Sultanul, și despre soliile, de care se zvonise mult, ale Muscalului. Mitropolitul spune că venise anume în satul „Armelin“ de lingă Nicopol¹.

La 19 Mart apoi, din Nicopol, Dionisie strigă că nu mai poate trăi cu Turcii, că a spus-o și lui Sigismund Báthory, „Craiul“ ardelean, și adaugă știri despre gătirile păginilor. Toate acestea „învățătorul de căpetenie al Bulgarilor“ le scrie și în numele „celorlalți învățători cu toții, cari sînt pe malul bulgăresc și cari se roagă de sănătatea Măriei Tale și până la unul față de Măria Ta își pleacă frunțile“².

De aici aflăm că Vlădicii juraseră și că și Mihai li jurase lor; jurămîntul celor d'întăiu era făcut și fiului, Nicolae-Vodă Pătrașcu Călugării Ioan și Gheorghe purtau în taină răvașele. La capăt se spune că episcopii „și-au și pierdut nădejtile, de oare ce se spune că ai pace cu Turcii, care, îndată ce se va încerca și se va duce la capăt, îndată ni se pune primejdie pe grumaji“.

În Octombrie 1597 încă se aștepta un sol al Mitropolitului și la Impăratul³.

Să fie oare Rali acel „Dionisie călugărul muntean“ care mergea de la Mihai în misiune la Ardeleni prin Mart 1595⁴? Nu credem. Oricum, cînd, peste cîteva luni, Mihai se făcuse vasalul lui Rudolf al II-lea, comisarii veniți la Tîrgoviște scriseră lui Dionisie să se ție gata a sprijini, „îndată ce steagurile împărătești se vor fi văzut în Bulgaria“, pe Mihai „sau pe altul care se va părea mai bun Impăratului“—și răspunsul fu că, de fapt, toată Peninsula se va răscula, strîngîndu-se „în puține zile două sute de mii de oameni“⁵.

Prilejul nu se înfățișă însă. Dar, cînd oștile lui Mihai pătrunseră în Ardeal, Mitropolitul grec al Bulgariei, înrudit cumva cu mama Voievodului, — fiind și el dintre Cantacuzini⁶, — era în suita Domnului, stăruind și acum

¹ Hurmuzaki, XI, pp. 290-2, no. ccccxxxiv.

² *Ibid.*, pp. 292-3 no. ccccxxxv. — Pentru relațiile Bulgarilor cu Impăratul v. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, II, pp. 100-8.

³ Hurmuzak, XII, p. 1267.

⁴ *Ibid.*, p. 338, no. dvi. Cf. *ibid.*, p. 339, no. dviii.

⁵ *Ibid.*, p. 370, no. dlxxii.

⁶ *Ibid.*, p. 565, no. cmxvi.

pentru cauza creștină¹. „Acuma e vremea“, scrie el lui Rudolf al II-lea, „să putem potrivi tot lucrul prin acest mărinimos Mihai Voevod, viteaz căpitan“; el asigură că Mihai nu dorește decît să dea Ardealul pe sama cuiva „ca să meargă la alte isprăvi și mai mari“ —, expediția contra Constantinopolei, firește. Numai să nu se facă pace cu Turcii! „Tot gîndul acestuia este să meargă spre Turcia și să-și facă sălașul în Sofia².“ Trimesul său fu întăiu Ragusanul Giovanni de Marini Poli, apoi alt Ragusan, Polo Giorgio, care lămuria că de trei ori Vlădica era să fie dus la Poartă de nu-l scăpau cadiul și Turcii din Tîrnova, — căci și venise ceaușul să-l ia; cu acea ocazie a dat 160.000 de aspri și 400 de taleri cadiului; ultima oară, ascunzîndu-se optsprezece zile, a trebuit să fugă la Mihai³.

În fința Vlădicăi, îmbrăcat în odăjdii, făcu Mihai declarația sa din Ianuar 1600 că primește propunerile Împăratului pentru păstrarea legăturii politice⁴.

Mitropolitul fu de față și la pecetluirea răspunsului ce se dete⁵. Cîteva zile după aceasta, el, care juca pe lîngă Mihai rolul pe care pe lîngă Vodă-Brîncoveanu l-a jucat mai tîrziu un Dosofteiu, Patriarhul Ierusalimului, stropia cu aghiazmă, la Bobotează, caii Voevodului⁶. Dionisie avea cu el icoane rari, ca acel chip al Maicei Domnului cu Isus în brațe pe care îl dădu omului împărătesc venit în Ardeal cu ofertele care mulțămiră o clipă pe Mihai, Carlo Magno⁷. Și tot el, marele uneltitor pentru răzhoiul contra Turcilor, va fi fost acela care strecurase secretarului împărătesc părerea că „sînt forțe destule și oaste pregătită pentru a merge de acolo la Constantinopol⁸“. Bulgarii și Sirbii, spunea el cu alt prilej, doar atita așteaptă⁹. Era vorba, ar fi zis Domnul însuși, să se ducă măcar la pascut caii în șesul Adrianopolei¹⁰.

¹ *Ibid.*, p. 526, no. DCCCXLI; III¹, p. 400.

² *Ibid.*, XII, pp. 562-3, no. DCCCCLXXXIX.

³ *Ibid.*, p. 565, no. CXXVI. Mihai ar fi vrut să-l trimeată la Papa, la Filip al II-lea, la Împărat pentru nunta fiului; *ibid.*, III¹, pp. 394-5.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 569-70.

⁵ *Ibid.*, p. 656.

⁶ *Ibid.*, p. 629.

⁷ *Ibid.*, p. 653, no. MNIV.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 656.

¹⁰ *Ibid.*, p. 657.

Il mai vedem pe „al Tîrnovei“ Dionisie iscălind din Alba-Iulie, la 15 Februar, noi asigurări călduroase de credință către Impăratul catolic ¹. Cît privește pe Mihai, Grecul își atribuie o mare influență asupra lui ², de și altfel îl socotise ca un „om fără Dumnezeu“ („ein gotloser Mann“); cel puțin așa i se părea cînd pe episcop îl apuca podagra ³. Totuși încetul pe încetul Dionisie începea să vadă cu frică pe Voevod: abia putuse scăpa din minile lui pe Gașpar Kornis, unul din fruntașii nobilimii ardelenene, și el credea că oricine nu se face temut e în primejdie dacă încapă în minile acestui om strașnic ⁴.

Ceia ce-l supăra pe Mitropolitul de Tîrnova nu erau însă defectele, pe care atunci să le fi descoperit, ale personalității lui Mihai, ci altceva. În primăvară el asigură cu durere pe agentul austriac Paul Giorgio că Armeanul Petru Grigorovici, „diplomatul“ lui Vodă, și boierii lui munteni l-au adus la hotărîrea, în care este neclintit, că „nu va mai da Impăratului Ardealul“ ⁵. Și, încă odată el, șeful conspirației orientale, grecești, revine cu năcaz asupra direcției definitive luate de politica lui Mihai, spunind comisarului imperial Ungnad că „Voevodul nu va ceda în ruptul capului de bună voia lui această țară Impăratului și că hotărîrea lui se întărește neconținut; la care lucru pe Voevod nu-l ațîță atîta însăși socoteala și planul său, pe cît neconținuta și necurmata sugestie a boierilor săi, cari nădăjduiesc să capete frumoase moșii și mari venituri în țară, și le și au chiar de acuma, și apoi și Ardelenii, cari, cunoscîndu-și călcarea de jurămînt, se tem de Impăratul, îndeamnă la neînțelegere și tot ațîță și zădăresc pe dumnealui Voevodul contra Impăratului“ ⁶. Cu atît mai mult apleca Rali către Cîrtea austriacă, și el sfîtuia pe trimesul, sosit atunci în Ardeal, al cneazului rusesc de la Ostrov, Constantin, să spuie lui Mihai nu cumva să se desfacă de Impărat, căci atunci și el și Marele-Duce

¹ *Ibid.*, pp. 705-6, no. MLXX.

² Episcopul catolic Naprágy stărnise pe lângă el ca să facă pe Mihai a sili pe Calvinii la catolicism; *ibid.*, p. 742, no. MCXIII.

³ *Ibid.*, p. 731 și urm., no. MCXII. Cf. și *ibid.*, p. 748, no. MCXVI și III, p. 515.

⁴ *Ibid.*, XII, pp. 740-1.

⁵ „Non è mai per dare a V. M. la Transilvania;“ *ibid.*, p. 741.

⁶ *Ibid.*, p. 789.

de la Moscova n'ar mai fi în ajutorul lui ¹. La sosirea d-rului Pezzen, trimisul extraordinar al lui Rudolf al II-lea, Mitropolitul de Tîrnova intră imediat în legătură cu el, dîndu-i știri secrete despre cele ce se petreceau în jurul lui Mihai ². El denunța lui Ungvad și gîndurile fostului său agent, Marini ³.

La începutul lui April, Vlădica asigură din nou că Mihai n'are gînduri bune ⁴. Numai cînd acesta-l chiamă în cetate la 17 April seara și-i face noi făgăduieli că nu se va despărți de Austria, vechea notă de încredere apare din nou ⁵.

Cînd Voevodul pleacă spre Făgăraș, în aceeași lună, el trimete pe clericul grec înaintea sa : „dumnealui Vodă”, scriau comisarii, „vrea neapărat să-l aibă cu sine” ⁶. Rali profită de prilej ca să stăruie iar pentru buna înțelegere cu Impăratul ⁷.

Peste cîteva săptămîni, în Iunie, Dionisie presida la Iași, ca locțiitor al Mitropolitului, *πρόεδρος Μολδοβλαχίας*, un sobor al Bisericii din Moldova cacerită de Mihai, avînd lângă sine, între alții, patru Greci : pe superiorul său Nectarie, „arhiepiscop al Iustinianeii Prime, al Ohridei, și a toată Bulgaria, Serbia și celelalte”, pe Gherman, Mitropolitul Chesareii lui Filip, pe arhierul de Vodena, în Macedonia, și pe cel de Hebron, la Locurile Sfinte (semnează slavonește). Lui i se datorește crearea registrului de acte din care o parte a ajuns din fericire pînă la noi ¹. Se caterisi Mitropolitul Gheorghe Movilă și ceilalți episcopi fugari, și Dionisie căpătă dreptul de a hirotonisi pe alții. Il vedem intitulat în actele de hirotonie ca „preasfințitul domn și stăpînitor, Mitropolitul Sfintei Mitropolii, de Dumnezeu mintuitul, al cetății Sucevei și al întregii țeri a Moldovei”.

Interesant e și faptul că atunci întîia oară se introduce în Moldova, și în genere la noi, formele stricte ale datinei

¹ *Ibid.*, p. 796, no. MCLII. Cf. și *ibid.*, pp. 795-6, no. MCLXI.

² *Ibid.*, p. 817, no. MCLXXXI.

³ *Ibid.*, p. 822, no. MCLXXXIII.

⁴ *Ibid.*, p. 829. Știri de la el, tot în April, *ibid.*, p. 832, no. MCLXXXV.

⁵ *Ibid.*, p. 845.

⁶ *Ibid.*, p. 846.

⁷ *Ibid.*, p. 855. O scrisoare a lui, pînă la noi, e dată *ibid.*, pp. 797-8, no. MCLXXXII.

ierarhice și sinodale bizantine și că, redactându-se hotărârile în grecește, dar și, întâmplător, în slavonește, se alcătuiește o condică a decisiunilor și hirotoniilor cum nu mai existase pînă atunci și cum nu va exista din nou decît, se pare, mai adînc în veacul al XVII-lea, pe vremea lui Varlaam și a lui Dosofteiu — acesta din urmă luînd-o cu sine în Polonia —, apoi, probabil, în vremea influenței lui Dosofteiu al Ierusalimului, iar apoi de la începutul secolului al XVIII-lea aceia pe care o avem.

De atunci Dionisie Rali Paleologul dispăre.

L-am găsit din nou peste șaptesprezece ani într'un colț al uneia din prețioasele cărți pe care Buchon, cercetînd dominația „Francilor“, și mai ales a Francesilor, în Moreia, le-a închinat dominației latine în aceste regiuni ale Greciei, și, în special, ale Moreii.

La începutul veacului al XVII-lea ideia cruciatei continuă a preocupa spiritele. În fruntea visătorilor cari cred că e cu putință să-și capete un tron în Răsărit se găsește persoana aventuroasă a unui prinț din Casa de Franța, ducele de Nevers, Carol Gonzaga. Coborîtor, prin legăturile lui cu dinastia din Montferrat, din Paleologi, el se înfățișa ca un drept moștenitor care reclamă ce i se cuvine ².

Proiectele ce se presintară aventurosului prinț fură diverse: unul din ele însă prevedea legătura cu Poloniei și cu Cazacii și coborîrea, parte pe Nipru, parte prin țerile noastre ³, pe la Galați.

Numai o cercetare atentă între hîrțile rămase pe urma lui ar putea să arăte de unde i-a venit îndemnul pentru încercările de stăpînire în Orient. Chiar din ce se va arăta aici se vede că prințul francez de sînge italian și de amintiri imperiale bizantine n'a cedat numai întetirilor proprii sale ambiții, ci că din acele părți răsăritene chiar i s'a cerut să-și încerce norocul într'o așa de riscată aventură.

În adevăr între 1614 și 1623 îl vedem în legătură cu cutare „prinț de Macedonia“, care vine în acest scop la

¹ *Studii și documente*, IX, p. 29 și urm.

² Sora lui, Louise-Marie, a fost regină a Poloniei, și căsătoria ei în această țară e încă un capitol din Franța în Orient în secolul al XVII-lea.

³ Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 48-50.

Neapole¹, cu pretendentul turc, — bine cunoscut și printr'o cercetare anume care i s'a consacrat —, Sultanul Iachia, care iscălia „Sultano Iachia, gran principe ottomano“, cu un alt Sultan, mai mult sau mai puțin autentic, „infantul“ din Fez, Gaspar Benemarin, care se făcuse creștin și se afla, în 1624, găzduit în palatul pontifical de la Lateran². Episcopi greci din Balcani își îndreaptă minile rugătoare către „Carol Paleologul“ sau către „Constantin Paleologul, regele prea-creștin“³: astfel Neofit, episcopul de Maina, în fundul Moreii, între țeranii, păstorii liberi, așa de potrivii pentru lupta sfântă contra păgînilor; Gavriil, episcopul de Arta și Lepanto, asupra Rominilor Pindului; Mitrofan, arhiepiscopul de Monembasia (un altul dintre arhieriei acestei Scaun al vechii Malvasii france, Ieroteiu, zis greșit: Doroteiu, s'a așezat în Țara-Românească, unde a fost ucis), Hrisant Lascaris și Dimitrie, episcopi de Lacedemona, și episcopul de Durazzo, Chariton⁴. În Septembre 1614 se ținu chiar în Albania, la Cucci, o adunare de popor, la care iea parte Patriarhul de Ohrida, pe lângă „principalele căpetenii ale tuturor țărilor, adecă: Albania-de-sus, Bosnia, Macedonia, Bulgaria, Serbia, Herțegovina și Dalmația, pe care le stăpînește Turcul“, pe lângă căpitanul Ioan „Reness“ și șefii tribului Piperi⁵: era vorba de a se ataca prin surprindere Croia lui Scanderbeg, Scutari, Castelnovo (Novi din Herțegovina), ba chiar Uschiubul, luîndu-se la capăt drumul spre Adrianopol. Se întrebuițau pentru legăturile cu viitorii supuși din părțile grecești felurii agenți, ca un de Marcones, un Petrignani și cutari dintre Medicisii rămași și uitați în văile Mainei, vechiul Magne al cronicilor franceze medievale.

Între corespondenții lui Nevers se găsește și unul care era să fie Domn în Moldova. La 5 Ottobre 1618, din

¹ Buchon. *Nouvelles Recherches historiques sur la principauté de Morée*, I. 1849, p. 299.

² *Ibid.* „Benemarin“ e numele medieval al unei părți din Maurii Marocului, Francesii ziceau: Bellemarine.

³ „Costantino Paliolicho, re cristianissimo“ (*ibid.*, pp. 286-7).

⁴ *Ibid.*, pp. 269-70, 275, 289-91.

⁵ „Il Patriarcha di Servia e quelli signori principali de tutti li regni, cioè della Albania Superiore, de Bosina, de Macedonia, de Bulgaria, Servia, Arcecovina et Dalmația, che possede il Turco.“

Viena, se îndreaptă către „Impăratul“ speranțelor grecești Gaspar Gratiani, care era atunci duce de Naxos și, servind pe Imperialii germani, credea că e bine, în vederea proiectelor lui viitoare, să cîștige un sprijin și la o altă Curte creștină, la aceia care avea mai multă influență pe lângă Poartă. El amintește că a fost în legătură pe vremuri cu represintanții regelui la Constantinopol, Salaygnac și de Brèves chiar, unul ambasador frances de la 1591, altul în 1606-9, — ceia ce arată și vremea cînd fiul de biet Morlac, merit a fi stăpînitor de țară, ajunsese la Constantinopol. Scrisoarea, aflătoare în manuscriptul 9.525 al Bibliotecii Naționale din Paris¹, e dată astfel, în parte, de Buchon:

Io credo che il signor de Marcones sia per dare relatione tale della persona mia a Vostra Signoria Illustrissima ch' ella conosce le qualità mie... Potrebbe ancora M. de Salignac, se hoggi vivesse, insieme con Mons. di Brèves, dar fede a Vostra Signoria Illustrissima di quanto io sempre sia devoto al domo di Sua Maestà Cristianissima et affetionato alla nazione francese.

Devotissimo servitore

Gasparo Gratiani, duca di Naxia.

Dar uneltitorul cel mare, prin legăturile pe care necon-
tenit le păstrase în Bulgaria, în toată Peninsu'a Balcanică,
în Constantinople chiar, era Dionisie Rali Paleologul.

Ni se înfățișează în adevăr două scrisori din partea lui către „Carol Gonzaga Paleologul“, iscălite, ca și cele din vremea lui Mihai: Διονύσιος, ἀρχιεπίσκοπος Τερνόβου, sau — inovație în vederea stabilirii încă unei legături cu viitorul Cesar al Orientului —: Διονύσιος Ῥάλις Παλεόλογος, ἀρχιεπίσκοπος Τερνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας².

Scrisoarea de la 26 August 1618 nu pare să ofere vre-un interes, căci Buchon n'o resumă. Se dă însă întregă cea de la 6 April 1619, prin care se recunoaște primirea de la cavalerul Gio.-Battista Petrigiani a unei sume de douăzeci și doi de ducați de aur francesi. Iată-i cuprinsul:

Noi, Dionisio Paleologo, arcivescovo de Tornavia habbiamo riceuti dall' eccellentissimo signor cavaliere Gio-Battista Petrigiani scudi venti dui d'oro,

¹ Fol. 87.

² Ms. 9.535 al Bibliotecii Naționale din Paris, fol. 85 și 121; Buchon, *l. c.*, pp. 291-2.

di Francia di ordine di ditto eccellentissimo signor duca, et in fede hò fatto fare la presente, quale sarà sottoscritta di nostra mano et sigillata con il nostro solito sigillio questo.

Di 6 aprilie 1619, in Vienna d'Austria.

Διονύσιος ἀρχιεπίσκοπος Τερνόβου.

Dionisie fusese, cum am văzut, îndemnătorul neconținut al lui Mihai către „marea“ întreprindere orientală, împărătească. Nimic mai firesc din partea cuiva care purta două nume mari bizantine¹. Ziarul lui Gerlach arată încă un titlu genealogic al lui pentru o asemenea misiune. Era rudă cu Cantacuzinii, cu mîndrul, bogatul, puternicul Mihail, zis Șaitanoglu sau „fiul Satanei“, care pecetluise cu vulturul imperial, își numia fiii cu nume obișnuite în Casele împărătești și era privit de Grecii lui ca urmașul vechilor Cesari, ca „stîlpul“ și speranța cea mare a Grecilor². E probabil că Dionisie datorită lui Șaitanoglu numirea sa. Soția lui Andronic, fiul cel mare al lui Mihai, ni spune Gerlach, era din familia Rali.

Dar Andronic e acela care a pus la cale Domnia lui Mihai Viteazul, laudîndu-l, în scrisoarea de împărtășire către prieteni, ca om de viță domnească și drept moștenitor în mijlocul usurpatorilor „țerani“ și „ciobani“³. Și se știe că Mihai avea după mamă un unchiu, Banul Iani, în care unii au voit să vadă un Cantacuzin, fără ca aceasta să se fi putut dovedi. Oricum, e extrem de probabil că Mihai era legat și el cumva cu această aristocrație bizantină, într'o vreme *cînd nu se ridicaseră încă*

¹ Teodor Rali era la Constantinopol tovarăș la vâmi în momentul pierderii cetății; Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1903, p. xvii, nota 3. Un Gheorghe Rali era căpetenie de stratioti la Coronul venețian în 1499; el și Toma erau fiii lui Manuil; v. Iorga, *Notes et extraits*, IV, pp. 106 (34), 337 (254); V, p. 262 (292), p. 270 (308). — Un Dimitrie, fiul lui Alexandru Rali, venise pe atunci la Chilia noastră după morun, caș, și lînă; *Despre Cantacuzini*, p. xix, nota 3; *Notes et extraits*, V, p. 293 (339). — La Coron încă din 1485 un Matei Rali; *Despre Cantacuzini*, p. xviii; *Notes et extraits*, V, pp. 204-208. — Un Mihail, căpitan de stratioti în 1467; *Notes et extraits*, IV, p. 210.

² N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, în „Analele Academiei Romîne“, XVIII, pp. 18-20.

³ Hurmuzaki, XI, pp. 373-4. Paleologi sînt printre boierii munteni la sfîrșitul secolului al XVI-lea; v. Hurmuzaki, XI, tabla. Și o Paleologă din Rodos a fost Doamna lui Iancu Sasul. Soția lui Aron-Vodă al Moldovei era o Cantacuzină; v. și Hurmuzaki, XI, p. 340, no. cccclxv.

*la putere și la influență Greci de aceia fără legătură cu vechile neamuri*¹.

Mihai se depărtă de învățăturile Mitropolitului de Tirnova. Planul cel mare grecesc căzu. Speranțele pentru care se luptaseră Grecii din oastea lui, acelea pe care cu plins le pomenește Stavrinós Vistierul — după unii², un Aromin grecisat —, acelea pentru care Voevodul fusese lăudat de dascălul din Ostrov, Gheorghe Palamede, se împrăștiară. Atunci Dionisie Rali se îndreptă spre acel Apus în zarea căruia răsăria plină de făgăduințe figura lui Carol-Constantin Paleologul, „ruda“ arhiepiscopului nostru.

Fără nicio ispravă și data aceasta. Ducele de Nevers trecu mai târziu în Italia, să-și reclame succesiunea la Mantova, unde muri la 1637, încă tânăr.

Cît despre Mitropolitul de Tirnova, el, firește, nu se mai întoarse niciodată în Bulgaria. După dispariția planului cu Paleologul frances, el se alipi la alt viteaz cu gânduri mari de cucerire și dominație, la acel Radu-Vodă Șerban, care fusese urmaș în Țara-Românească al lui Mihai, care luptase și el contra Turçilor, în Dobrogea și aiurea, care încercase și el o stăpînire românească în Ardeal și care, mai „cucernic“ decît strălucitul său model, rămase până la capăt, și în nenorocirea fără liman, un credincios al Casei de Austria. Radu-Vodă așteptă îndelung ceasul cînd și-ar putea relua moștenirea, aducînd și steagul împărătesc în părțile ardeleni, și în această lungă îndurare nu odată-l va fi sprijinit bătrînul cleric cu iluziile lui că în Orient ar putea să învie din nou cauza creștinătății.

În testamentul pribeagului de la Viena, redactat în ziua de 28 Februar 1620, cel d'întăiu dintre marturi este, astfel, „Dionisie Paliolog, Mitropolitul de la Tirnov“³.

E cea din urmă pomenire a lui.

Figura acestui îndrăzneț romantic al revanșei creștine în Orientul ortodox nu putea fi improspătată la niciun timp mai potrivit decît astăzi.

¹ Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. xvi și urm.

² I. Arginteanu, *Istoria Romînilor din Macedonia*, București 1913, p. 276.

³ Iorga, *Socotelile Sibiului*, în „Analele Academiei Romîne“, XXI, pp 290-1.

DOCUMENTE

I.

Boierii Divanului Moldaviei
cătri cinstit dum. Aga Petrachi Negre,
starosti de Putna.

Am văzut toati celi scrisi din Bîrlad după înștiințare dum. de la Ibraila, și m'am pliroforisit ...După toati aceste însă, cerind trebuința neaparat ca dumneata și cu Spat. Gavril Iamandi să mergiți fără smintială la Ibraila, vă poftim ca pe niște patrioși adevarați ca să priimiți ostentială a urmă mergirea cu alăturatul mehtup cătră Măria Sa Pașa, de pe care și tălmăcire spre pliroforia dumv. de celi cuprinse, unde agiutînd și aducînd preaplecatile noastre plecăciuni către Măria Sa, să dați mehtupul, arătîndu-i și toati încungiuările pricinii, după cum mai pre larg prin cărțile noastre cătră dumv. să cuprindă, și sărguindu-vă a tratarisi lucru cu foarte bună rînduială, spre contenirea turburării Ținuturilor de gios și liniștirea Ținuturilor celor de sus, și după întoarcire de la Ibraila să vii drept aice, la Ieși, ca să ne dai pliroforia a toată urmare. 1821, Apr. 16.

Veniamin Mitr. . . Log. . . . Vist. . . . Vist.

Boierii Divanului Moldaviei
cătră cinstit dum. Aga Petrachi Negre, starosti de Putna,

La Focșani sau oriunde-l va găsi.

II.

Părintească blagoslovenie trimitem dumitali, arh. Agă¹. Am primit cu bucurie dorită fiiască scrisoarea dumitali; foarte ne-am bucurat că te afli sănătos. Vestim și pentru noi că asămine ne aflăm, slavă milostivului Dumnezeu.

Am văzut și celi scrisă că ai luat dumneata înștiințare că și lăcuitorii tirgului Hușii s'ar fi tulburat și s'ar fi înprăstiet de vorbili ce să poartă. Pricinili urmează într'acest chip: Noi, după datoria păstorească și după scrisorile ce am luat de la dumnealor boierii divaniști, am eșit prin Țănut pentru liniștirea și nestrămurtarea lăcuitorilor, pe lângă acestea și pentru îndemnare a-ș face cu toată silința arăturile și sămănăturili trebuincioasă; care în-

¹ Petrachi Negre.

demnări și potoliri mergea întru toată sporirea fără a să strămuta macar un lăcuioriu dintru tot cuprinsul Ținutului și a târgului Hușii. Am venit și prin târgul Fălciu, iarăș cu asămîne urmări, și, isprăvindu-mi datorii mele prin Țănut, am venit la Episcopie, să mai întăresc și pe Hușăni; undi întrînd i-am găsit întru cea de săvîrșit tulburare, pe de o parte de niște auziri nedrepte din Galați, că, adică, pe lingă sfărmare oștenilor greci, s'ar fi tăet prin sfinții besărici cu nedeosăbire și credincioasăle raele, bărbați, fimei și copii, și s'ar fi robit, și, pe de altă parte, de cea fără de veste, iute și cu mare pornire, spargire și fugă a boerilor și lăcuiorilor târgului Bîrladului, zădarnice fiindu-ne tot felii de încredințări ce le-am făcut: întăi pentru auzirile din Galați că nici cum nu pot să fie adevărate, că, după știința ce avem, oștile prè-puternicii Înpărății nu sînt eșite pentru raiă, decit pentru oștenii greci, și n'au putut nici cum să facă un pas ca acesta și, al 2-lea, pentru spargire Birladului, că nu poate să fie într'alt chip decit, aflindu-să în drumul cel mare, și-ar fi scos fimeile și copii ca să-i dea într'o lature.

Și, tocmai cînd noi ne aflam făcîndu-le acest fel de încredințări, den nenorocire să iai fi (?) înștiințări și de la Fălciu că Fălciu și cu satii din gios s'au spart toate, trecînd și ispravnicii de Fălciu familii sali peste Prut; după carea cea de pe urmă înștiințare a Fălc. nici a ne asculta n'au voit să mai stee, ce au purces pe la dosuri fieștecare încotrò au apucat, rămîind în Huși numai noi cu casa noastră, cu toți oamenii episcopii și cu boerii ce să află aicea în Huși,

Indată ce am priimit scrisoarea ačasta a dumv. și altă scrisoare de la un Steriian, neguțători din Birlad, ce scria cătră neguțătorii de aicea, le-am dat de s'au cetit prin toate uliții și prin toate mahalalili. Am eșit și înșine noi, umblind uliții și mahalalili, și celor ce au mai rămas din lăcuiori după cetirea scrisorilor acestora nu puține încredințări le-am făcut, și n'au prins loc, căci, odată cu înștiințarea dum. și a neguțătorului, le-au venit și lor oameni dintre dînșii și i-au încredințat că neguțătorii ačesta Steriian și cu ciți mai rămăsă în Birlad, după ce au scris scrisoarea ačasta, ei au apucat fieștecare încotrò au putut.

Arh. Agă, avem desăvîrșită cunoștință pentru curățanie sufletului dumitali, cunoaștem fără îndoire și din lucru acea din suflet dorința pentru nestrămutarea și stricarea vieților patrioților noștri. Te poștim întru numili adevăratului și dreptului Dumnezău să trimiți cătră ticăloșii aceștia patrioți ai noștri o vie adevărată în scris încredințare precum urmează lucrurile, ca cu acea scrisoare a dumv. și cu încredințările din parte noastră doar. îi vom pute face ca macar târgul Hușii și cu citeva sate să-i întorcem iarăș la urma lor, — grăbind cu cit să va pute mai fără zăbavă înștiințarea ačasta. Că amar și mare lucru iaste lăcrămile săracilor ce să varsă cu neconținire pentru depărtările di pe la casăle lor.

Noi încredințăm că pe aicea nu să află niciunul de acei ce să caută. Așa dar, de ar fi cu puțință a nu să mai trimitte căutători de care să află înspăimîntat nărodul, și de ai putea dumneata trimitte o încredințare ca ačasta din parte ačaia, pentru care și noi cu dinadinsul te poftim, putînd să mijlocești, atunci sîntem încredințați că fieștecarili, nu numai a tirgului acestuia lăcuitori, ce și toți ai Ținutului, fără de grijă ar eși și cu toată întemeerea pre la casili lor s'ar statornici intru liniștita lăcuință, precum și mai înnainte. Pentru care nici sîntem la îndoială că cu toate chipurile nu te vei sîrgui, patrioticesc neasămănat folosîind. Cu acestea acum sîntem

A dumitale în Hs. părinte sufletesc
Meletio episcop Ilușului.

1821, Maiu 7,
in Huși.

III.

Cu frățască plecăciune mă închin dum., cc. Iorgule.

Frățasca scrisoare dumitali am priimit, și, căt pentru trecire vinului, l-am trecut pi ista mal. Aștept mîni să să dischidă tamojna și să-l și discarcu. Prețul iaste foarte de nimică, fiind atăta mulțime de vin în carantină, încăt acest feliu de sumă, de cānd sânt n'am văzut. In săptămîna aciasta cară să găsă îndestule, însă din nenorocire vinul iara netrecut și căraușii nu putea aștepta. Socotiala ce-mi spui să fac, nu o pot face până nu voiu trece vinul, și, deosăbit, Năstasi, fără să-mi spui nimic, s'au dus la Eși, cu toate că, după spusa unui țigan ce mi-au adus carte care o trimăt, dumnealui trebui să vii astăzi înapoiu.

Pentru casă, i-am spus de ci șădi și prăvește acest afanimos și nu să duci să să jăluiască : mi-au spus că să temi.

Carte cătră monsieu Tompson o voiu triimiti-o cu venire lui Ion, căci am triimis pe chelariu de la casile mele să-mi aducă răspuns ce iaste pricina de atăta vremi zăbava ce face, și de au pus la cale pentru trecire vitelor, și de poate să le triacă să le ducă cu un cias mai înnainte. Iar, de iaste vre o înpiedecare, să vii să-mi spui. Pentru chiria vinului, am văzut astăzi au tocmît un Jidov, iarăș să-l ducă vinul la Orhei, și au tocmît cāte 50 lei pe car, adică, de sânt poloboace, încap doi într'un car, iar, de iaste bute, una. Preț hotărăt cāt dau pe vinu nu știu, pentru că nu-s mușterei, și, cāti au cumpărat, mai mult de 50 pâr. până la 60 bun vinu, nu dau; cel cușer însă să vinde mai cu preț.

Foc la Eși s'au întămplat, arzînd vr'o 6 dughene, dar mici.

Pentru tîrgul Romanului, alaltăeri mi-au spus mulți, și mai ales Sărd. Toadir Nour, că au rămas prè puțină casă la mahala. Astăzi însă mi-au spus Stole. Chirica și cu ficiorul lui Coroiu că

ar fi arsu numai ca vr'o opt casă. Pe cine vrei, credi. Pricina au fost aciasta că, sfădindu-să Turcii între dănşii, au început a să impuşca, şi din puşti s'au aprins. Tot astăzi acei doi numiţi mai sus mi-au spus că Vore. Beldiman, Răscărachi Sturza, Andrunachi Donici, sânt porniţi în ţară spre strângere zairelilor şi celor trebuincioasă pentru oştiri. Aceştii însă s'au dus din aciastă pricină că, mergând mai alaltăeri toţi boerii la Paşa, şi rugându-l să mai înpuţinezi oştile din Eşi, supt cuvânt că se tem că vor face vre un cusur, căci nu pot proftaxi cele trebuincioasă, Paşa, după ce au clătinat din cap de vre-o 6 ori, cu o slută căutătură, au început să le zică: ce vroiasc să-l dizbraci de oştene şi ca mîni să-l vinzi la ghiauri? Să-şi dişchidă ochii, şi să fie toate cele trebuincioasă, căci va pune enicerii şi le va face şlicile cu ertăganile căima|c| de sărmale. Şi așa s'au pornit în ţară spre dizbrăcare cè de istov. Giudică însă şi pentru dănşii ce bucurie şi ce fericire au.

Iată şi izvoadile ce mi-au dat Anastasi. Vinul l-am trecut cu Anastasi. I-am dat 231 lei şi mai cere 177 lei, după izvod ce-ţi triimit dumitali; şi eu nu am vrut să-i dau, pricinuind că nu am.

De Ciapanoglu tot vine cu adevăr, şi alţi doi başi după sine, şi le gătesc conac în Tătărăşi, toată mahalaoa: fac sobe, uşi, fereşti cu cheltuiala Visterii.

Gheorghii vătavul din Budeşti, Jidov ce mai triimit pentru aducire vinului, aceştii au venit şi te aşteaptă aice, dar vinul nu l-au adus: au venit şi Avram, dar el să află la Eşi. Iată triimet şi toate hărţile ce mi-au dat vătavul Gheorghie. Pentru oi, Ion să află bolnav la Băreşti, şi încă stau pe loc.

Şi sânt a dumitali ca un frate i slugă.

Sandu Sturza Spăt.

Odai iaste foarte bună, călduroasă.

1821, Noemv. 23.

IV.

Dumitrachi Ghica Vel Vist. către Costachi Conachi. «Prăsnuire svintelor zile şi a Anului Nou îmi dă prilej a înnoi sentimentul prieteşugului meu celui adevărat cătră dumneata. Ieu rogu Ceriul ca să binevoiască a dăruî dumitale aceste svinte zile pricinuitoare de toate fericirile dorite, până la cele mai adînci bătrineţi.

După toate ştiinţile luate în pricina vădrăritului anului acestuia, stăpînire, cunoscînd desăvârşit şi ştiînd a preţui simţirile dumitali cele pline de patriotism, s'au făcut datoriiile sale. Cercetările ce urmează acum din porunca prè-înnălţatului stăpîn, fiind însărcinate asupra dumitale, nu mai rămîne îndoială pentru princioasile mă-sasuri care ū luat cătră mîngăierea săracilor lăcuitori. Şi, dacă

rămîne vre un pont vrednic de luare aminte în împregiurările aceste, Visteria să întoarcă la suma cè simptoare de rămășiți care ia are la slujbașii varari din banii slujbii. Socotește, arh. Vornice, ca un Ghiorghe Duca ieste rămășiță cu 17 mii lei la Visterie, iar apoi cîți alți, asămîne lui, săraci și fără nădejde, mai sint cu sume și mai mari și mai mici rămășiță. Ce face Visteria în asămîne întîmplări? Banii domnești să pot pierde?

Cugetul meu, nedespărțit de al dumitale, fiind cu totul supus îngrijirei pentru a păzi pre cît să poate bunele rînduiri privitoare la fericire lăcuitorilor, ieu aș dori să să despăgubască năpăstuiții și să să dizrădăcineze catarhis. Lasu celalante toate la înțelepciune dumitali a să cumpăni cu greutate vremilor și cu intereurile slujbii. Iar între lăcuitorii cei proști socotescu că nu ar fi de folos învălurile care pot naște din asămîne lucrări. Acest pont, împreună cu celalant al rămășiții, cumpănindu-să cu folosul ce ar cîștiga lăcuitorii din despăgubirea lor, să poate cunoaște în care parte va atirna greutate.

Datoria slujbii mele, cu aceia a patriotizmosului, mă îndeamnă a face dum. aceste observații, rugîndu-te să crezi simțirilor mele celor pline de dreptate, cu care nu voi conteni a fi dumitale ca un frate și slugă. — 826, Ghen. 2.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V.

1831 (tipăritură).

Poruncă deschisă.

Ispravnicilor Ținutului și tuturor cinovnicilor pămîntești cărora ačasta să va înfătoșa — cu asprime să poruncești, iar pe dumnea-lor cinurile oștinești să pofteste cerirea numitului în pricina — a împlini întocma cu osîrdie și fără cea mai mică prelungire îngrijindu-să ca să nu cadă supt răspundere cea de pildă pentru neascultarea sau nebăgarea în samă.

(și rusește.)

(N-le I, II, IV, V în colecția d-lui D. Grecianu; n-l III în colecția N. Iorga).

C R O N I C A

Geți și Geta

În *Nuova Antologia* (1902, p. 584), între alte monede avînd tipul „quadrantal“, una a lui Geta, regele Hedonienilor (c. 500 înn. de Iristos). Și Orrescii, alt popor trac, aveau, ca și unele populații macedonene, aceiași formă de fereastă cu o cruce pentru moneda lor.

SUMARIUL :

- I. *Gh. I. Brătianu*, O carte de judecată a lui Vasile-Vodă Lupu.
- II. *N. Iorga* : Sfătătorul bizantin al lui Mihai Viteazul: Mitropolitul Dionisie Rali Paleologul.
- III. DOCUMENTE (*comunicate de N. Iorga*).
- IV. CRONICĂ.

Manuscrisele se trimet d-lui N. Iorga, București,
Str. Al. Depărățianu, 2.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Administrația : București, Tipografia „Cultura
Neamului Românesc“, Strada Lipscanii
Noi, 12 (colț cu Domnița Anastasia).

Pentru cărțile despre care se fac recenzii care le
recomandă, se poate reținea, după dorință,
anunțul pe copertă.